

Մարկ Նշանեան

ՀՍԿԵՐԼ ԹԷ ՊԱՏԺԵՂ

1

Անցեալ տարի (2003 թուականին) լոյս տեսաւ հայերէն լեզուով Թրանսալի հանրաժանօք փիլիսոփայ՝ Միշէլ Ֆուկոյի *Հսկել եւ պատ-
ժել* գիրքին թարգմանութիւնը, Երեւան, ԱԷՄ հրատարակչատան մօտ:
Ենթախորագիրն է՝ «Բանտի ծնունդը»: Թարգմանիչը՝ Ամալիա Մու-
րադեան: Գիրքին սկիզբը կայ կարն յառաջարան մը Աննա Յակոբեա-
նի ստորագրութեամբ: Ուրախադիք երեւոյթ մըն է այս հրատարակու-
թիւնը շատ մը պատմաւորներով: Առաջին անգամ ըլլալով կարծեմ՝
հայերէն թարգմանութեամբ լոյս կը տեսնէ արեւմտեան ժամանակա-
կից մտածողութեան պատկանող գործ մը: Վերջին տարիներուն՝ Սար-
գիս Խաչենց հրատարակչատունէն ելած քանի մը փիլիսոփայական
հատորներով բախտաւորուեցանք (Կանտ, Պլոտինոս, Լայպնից, վեր-
ջերս՝ Պլէզ Փասալ եւ Հանրի Պերկսոն): Առանց որեւէ ձեւով նուա-
զեցնելու այդ թարգմանութիւններուն արժէքն ու նշանակութիւնը
(անոնցմէ մէկ քանին արագ գրախօսականով մը ողջունած էի ԿԱՄԻ
նախորդ համարին մէջ), պէտք է ըսել որ անոնք փիլիսոփայական
աւանդութեան պատկանող պատմական կոթողներ էին (ու են): Անոնց
մուտքը հայերէն լեզուին մէջ (կամ հայերէնին մուտքը անոնց մէջ)
անհրաժեշտութիւն մըն էր, գրաւական մը որուն գիտցած են պատաս-
խանել քանի մը ուսեալ գիտուններ եւ թարգմանիչներ Հայաստանի
մէջ: Բայց ներկայ՝ Ֆուկոյի պարագային, իրապէս ապրող մտածո-
ղութիւնն է, որ մուտք կը գործէ մեր անդաստանէն ներս. մտածողու-
թիւն մը, որուն պէտք ունինք մեր կարգին մտածելու համար: Եւ ու-
րեմն յանկարծ այն սպաւորութիւնն ունինք, որ հայերէնն ալ կրնայ
եղեր մտնել մտածումի աշխարհէն ներս, հետաքրքրուիլ իր շրջակայ-
նով: Ուրախութեան երկրորդ՝ ոչ նուազ կարեւոր պատճառը այն է, որ

ուղեղային լնացումի տարիներէն դուրս ելած ենք կարծէք, ազգովին: Առանց չափազանցելու: Գիտեմ նամբուն երկարութիւնը, իրապէս դուրս ելլելու համար լնացումի տարիներէն: Մօտ ութսուն տարի Հայաստանը կը գտնուէր մտային աշխարհի մը մէջ, ուր պարտադիր էր Մարքսի ընթերցումը, եւ ուրեմն սպասելի է (սպասելի պիտի ըլլար) որ Մարքսի ընդմէջէն թարգմանուէին նաեւ Հեկլը եւ Բանի մը ուրիշներ, ու թարգմանուելով՝ ներգործէին հայերէն լեզուին վրայ, եւ (ընդունելով իսկ որ այդ շրջանին՝ ինքնուրոյն մտածելը անկարելի էր), գոնէ պատրաստէին ապագայ մտածողութեան մը լեզուական հիմունքը: Կրնամ չարաչար սխալիլ, բայց այդպիսի բան երբեւիցէ չէ պատահած: Եւ ուրեմն հիմա վերջապէս՝ կը թարգմանենք, վերջապէս կը շփուինք արտաշխարհին, վերջապէս կ'ընկալենք օտարը, կը փորձենք կալենք մենք զմեզ, մեզմէ դուրս: Արդեօք արդիական ու ժամանակակից դառնալու վրա՞յ ենք: Մենք մեր ժամանակակիցներ՞ը: Եւ եթէ այդպէս է՝ դարադարձիկ դէպք մըն է հայերէն լեզուով Միշէլ Ֆուկոյի թարգմանութիւնը:

Ընթերցողը գիտէ, որ թարգմանուած գիրքը կը պատկանի Ֆուկոյի արտադրութեան միջին շրջանին: Առաջին շրջանը սկսած էր բժշկական եւ հոգեբուժական հայեացքի “ծագումնաբանութեամբ” մը, մասնաւորաբար այն պատկանելի գիրքով, որ կը կոչուէր *Խեղադարութիւնը դասական ժամանակաշրջանին* (յոյս տեսած 1961ին): Հոն արդէն իսկ Ֆուկոյ կը հետապնդէր մարդկային կոչուած գիտութիւններուն եւ անոնց ընձեռած նշմարտութիւններուն պատմական որոշադրումը, ենթա-գիտական դէպքերու, կեցածքներու, ըմբռնումներու, երեւոյթներու մէջ, որոնց համաձայն մարդկային հոգիի (եւ մարմնի) անբնականոն նկատուած դրսեւորումները կը բաշխուին նորանոր ձեւերով, ծնունդ տալով միեւնոյն ժամանակ հոգեկան գիտութեան մը ու այդ գիտութեան ե՛ւ տուեալներուն, ե՛ւ արդիւնքներուն: Սկիզբէն իսկ ուրեմն՝ Նիցշէական ծրագիր մը եւ Նիցշէական մեթոտ մը: Ներկայ թարգմանութեան յառաջաբանին մէջ, Աննա Յակոբեան իրաւունքով կը նշէ թէ *Հսկել եւ պատժել* գիրքը գաղտնաբար (կամ արդեօք բացայայտօրէն) կը շարունակէ Նիցշէի *Բարոյագիտութեան սերնդաբանութիւնը* գործին բացած նամբով: Բայց նոյն բանը կարելի է ըսել արդէն իսկ Ֆուկոյի առաջին շրջանի գործերուն համար: Ճիշդ է, որ անոնք ուղղակի բարոյագիտական յղացքներու աշխարհով չէին զբաղեր: Բայց Նիցշէն չէ՞ր ըսողը, բարոյագիտութեան սերնդաբանութեան նուիրուած նոյն այդ հատորին մէջ (Յրդ բաժին, գլուխ 24), որ հաւատքի եւ հաւատալիքներու բոլոր ֆննդատութիւնները գործադրե-

լէ ետք, վերջին ֆննդատուութիւն մը կը մնայ կատարուելիք, որ երբեք չէ կատարուած: Ո՞ր մէկը: Կը հաւատանք տակաւին ճշմարտութեան եւ ո՛չ մէկը երբեք չէ ձեռնարկած (Նիցչէէն առաջ չէր ձեռնարկած) այդ հաւատքին ֆննդատուութեան: Այս յոգնակիին մէջ, Նիցչէ կը ներառնէ բոլոր հակա-իտէալիստները, անոնք որոնք ամէն ինչէ ձեռքազատած են իրենց գիրենց, բոլոր հնադարեան կապանքներէն անկախացած են, եւ այլեւս ամբողջովին ազատ են, կը կարծեն ազատ ըլլալ, ազատ-մտածողները, որոնք իրականութեան մէջ՝ վերջին իտէալիստներն են: Կը կարծեն ազատագրուած ըլլալ որեւէ հաւատալիքէ, կ'ըսէ Նիցչէ, բայց «ճշմարտութեան կը հաւատան, եւ իրենց այդ հաւատքին մէջ անելի անդրդուելի են, անելի մոլեռանդ քան ուրիշ որեւէ մէկը»: Եւ ո՞վ են արդիական ժամանակներու այդ ազատ մտածողները: Անշուշտ բոլոր անոնք՝ որոնց համար գիտութիւնը չէ հարցադրուած որպէս ճշմարտութիւն հետապնդող, ճշմարտութեան շտեմարան. պատմագէտներ, բանասէրներ, հոգեբաններ, ընկերաբաններ: «Ճշգրիտ իմաստով, չկայ գիտութիւն ըսուած բան մը առանց նախադրեալներու...: Փիլիսոփայութիւն մը, հաւատք մը պէտք է հոն եղած ըլլան սկիզբէն, որպէսզի գիտութիւնը ստանար ուղղութեան մը, իմաստ մը, սահման մը, մեթոտ մը, ապրելու իրաւունք մը...»: Բոլոր այդ ազատ մտածողները կամ այդպէս կարծողները մղուած են ճշմարտութեան կամեցողութենէն (Wille zur Wahrheit), եւ պարզապէս «կը մոռնան, թէ որքան նոյն այդ կամեցողութիւնը առ ճշմարտութիւն իր կարգին՝ կը կարօտի արդարացումի»: Զեմ նանչնար ուրիշ փիլիսոփայ մը, որ Ֆուրդիին չափ լուրջի առած ըլլայ Նիցչէի այս տողերը եւ թարգմանած ըլլայ զանոնք իր աշխատանքին մէջ, ցոյց տալու համար գիտութիւններու պատմականութիւնը, պատմական որոշադրումները, ըլլա՛յ իրենց ներթափանցումի մեթոտներուն, ըլլա՛յ իրենց առարկաներուն կազմութեան վերաբերեալ: Ֆուրդի՝ Նիցչէի ժառանգորդ: Յրանսացի իմաստասէրը բազմաթիւ առիթներով արտայայտուած է Նիցչէի մասին: Իսկ Նիցչէի սերնդաբանական ծրագիրին հետ կապակցութիւնը բացայայտօրէն արտայայտուած է *Հսկել եւ պատժել* հատորին կողքին վրայ գետեղուած (եւ Ֆուրդիին ստորագրութիւնը կրող) կարն ներկայացման վերջաւորութեան. «Կարելի պիտի ըլլա՞յ արդեօք արդի բարոյագիտութեան սերնդաբանութիւնը գրել, մեկնելով մարմիններու ֆաղափական պատմութենէ մը»: Աւելի բացայայտ յղում մը կարելի չէ երեւակայել:

Ֆուրդիի առաջին շրջանի ամենէն հռչակաւոր գործը սակայն է ու կը մնայ 1968ի հատորը՝ *Les Mots et les choses, Բառերն ու իրերը*: Հոն

Ֆուլոյ մէկդի կը ձգէ պահ մը հոգեբուժական եւ բժշկական հայեաց-
 քին քննարկումը եւ կը ձեռնարկէ “մարդկային գիտութիւններ” կոչ-
 ւած մարզին (մարզերու լման համալիրին) ընդհանուր ծագումնաբա-
 նութիւնը հրամցնելու գործին, այդ ձեւով՝ ճշմարտութեան արդի
 եղանակը, ճշմարտութեան “գործառութիւն”ը նկարագրելով (“գործա-
 րութիւն” բառը փոխ կ’առնեմ Հայաստանեան հայերէնէն): Այդ առա-
 ջին շրջանի վերջաւորութեան կու գայ հատոր մը, *L'Archéologie du sa-
 voir, Իմացութեան ծագումնաբանութիւնը*, որուն մէջ Ֆուլոյ կը
 փորձէ մինչեւ այդ պահը իր կտրած համբուն տեսաբանութիւնը կա-
 տարել համադրական ու չափազանց վերացական ձեւով: Այդ գիրքը
 յստակօրէն անելի մը կը մղէր հեղինակը, ու Ֆուլոյ շատ լաւ ու շատ
 շուտ անդրադարձած է այդ իրողութեան, քանի որ չէ շարունակած
 (կամ չէ կրցած շարունակել) այդ ուղղութեամբ, ըսեմք՝ գիտաբանա-
 կան (épistémologique) ձեռնարկութեան ուղղութեամբ: Անմիջապէս ետ-
 քէ՝ սկսած է քանտային երեւոյթին եւ արդի քրեական համակարգին
 պատմութեան շուրջ իր աշխատանքները, որոնք յանգեցան նախ *Հսկել
 եւ պատժել* գիրքին, եւ ծնունդ տուին շարք մը դասընթացներու ու
 հրատարակութիւններու, որոնք բոլորը միասին՝ ընձեռնեցին պատմու-
 թիւն գրելու նոր եղանակի մը նախագիծը: Գիրքին վերջաւորութեան,
 էջատակի ծանօթութիւն մը կ’ըսէ. «Հոս կը կեցնեմ այս հատորը, որ
 պիտի ծառայէ իբրեւ պատմական յենակէտ զարգացնելու համար
 տարբեր ուսումնասիրութիւններ արդի ընկերութեան մէջ բնականո-
 րացման կարողութեան եւ իմացութեան կազմաւորման մասին»: Չեմ
 ծանրանար առ այժմ: Բնականորենցման եւ իմացութեան ներքոն կա-
 պակցութիւնը Ֆուլոյի լման գործին կեդրոնական գաղափարներէն
 մէկն է ու առիթը կ’ունենամ դեռ այդ մասին արտայայտուելու, հոս
 եւ այլուր: Աւելցնեմ, որ առաջարկած արեւմտահայերէն թարգմանու-
 թիւններս միշտ վիճելի են: Ներկայ գրութեանս նպատակներէն մէկն
 է՝ այդ վեճին զարգացումը դնել հաստատ հիմքու վրայ:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ իմացութեան զարգացումը Ֆուլոյի մտքին մէջ
 միշտ կապուած է մարմիններու վրայ կատարուող գործողութեան մը
 եւ երկրորդաբար՝ “հոգիներ”ու, “վարձագիծեր”ու, “պահուածքներ”ու
 բնականորենցման ընթացքի մը: Կեանքին վերջին տարիներուն՝ Ֆուլոյ
 սկսած է նոր ու հսկայածաւալ ձեռնարկութեան մը, որուն լման պատ-
 կերը չունիմք, քանի որ մէկ մասը անտիպ կը մնայ: Այդ նոր ձեռնար-
 կին լոյս տեսած հատորները կը կրեն ընդհանուր (եւ առաջին ակնար-
 կով՝ դժուար հասկնալի ու թւիքիմացութիւններ յառաջացնող) վեր-
 նագիր մը՝ *Histoire de la sexualité, Սեռականութեան պատմութիւն*: Այս

նոր շարքին առաջին հատորը կը կրէ կրկին շատ Նիցչեական վերնագիր մը՝ *La volonté de savoir*, *Իմացութեան կամեցողութիւնը*: Հոս է, որ Ֆուլոյ կը զարգացնէ “կենսաազգայականութիւն” յղացքը, որուն մասին հակիրճ կերպով կը խօսի Աննա Յակոբեան իր յատաշարանին մէջ: Իշխանութիւնը այսօր կը գործէ կենսաբանական տուեալներուն վրայ աշխատելով: Աելի ճիշդ՝ “իշխանութիւն”ը կը սահմանուի միմիայն բնակչութիւններու կենսաբանական հակակշռի իր դերով ու գործունէութեամբ: Այդ յղացքին՝ նոր ու վնասական զարգացում տուած է Ֆուլոյէն ետք եւ իր հետեւորուն վրայ ֆալելով՝ ձորնօ Ակամպէն իտալացի իմաստասէրը, մասնաւորաբար՝ իր *Homo Sacer* շարքին առաջին հատորով:

Հոս կը կեցնեմ ընդհանուր ներկայացումի փորձս: Պիտի վերջացնեմ այս բաժինը տալով *Հսկել եւ պատժել* ֆրանսերէն հատորին ետեւը դրուած բացատրական էջին թարգմանութիւնը: Ինչպէս ըսի՝ այդ էջը Ֆուլոյի ստորագրութիւնը կը կրէ: Զէ հրամցուած ան Հայաստանեան թարգմանութեան մէջ¹: Առիթ մըն է տեսնելու, թէ ի՞նչ արդիւնք պիտի տար Ֆուլոյին արձակը արեւմտահայերէնով վերծանելու աշխատանքը, պատրաստելու Հայաստանեան թարգմանութեան ընթերցումը, որուն պիտի ձեռնարկենք բիշ ետքը, եւ ընդհանուր գաղափար մը տալու գիրքին մասին, ինչպէս որ հեղինակը փափաքած էր որ տրուի անիրագրել ընթերցողին:

Թերեւս կ'ամչնամ այսօր մեր բանտերէն: ԺԹ. դարը հպարտ էր ֆալսեմբու ծայրամասերուն եւ երբեմն ալ անոնց ճիշդ կեդրոնը կառուցած իր միջնաբերդերով: Կը հիանար կառավարները փոխարինող այդ նորահնար մեղմութեամբ: Կը սփռնէր ալլելու մարմինները պատժախարչի տէտէ չունենալուն եւ այսուհետեւ հոգիները սրբազրել գիտնալուն: Այդ պատերը, այդ կղպանքները, այդ խուցերը՝ ընկերային ուղղագործութեան հսկայ ձեռնարկութեան մը պատկերներն էին:

Ո՛վ որ գողնայ՝ կը բանտարկուի: Ով որ բռնաբարէ՝ կը բանտարկուի: Ով որ սպաննէ՝ նոյնպէս կը բանտարկուի: Ուրկէ՞ կը սերի արդեօք ուղղելու նպատակով բանտարկելու այդ տարօրինակ կիրառումը եւ այդ զարմանալի ծրագիրը, գորարդի ժամանակաշրջանի քրեական Օրէնգիրքերը կը կրեն իրենց մէջ: Արդեօք միջնադարեան զնտաններէն մնացած էին ժառանգութիւն մըն է: Ո՛չ: Այլ՝ նորերեւոյթ տեղնաբանութիւն մը, որ ԺԶ.

¹ Բայց գիրքին մէջ չէ ներմուծուած նաեւ շատ խօսուն պատկերներու այն շարքը, որ գետեղուած է ֆրանսական հրատարակութեան սկիզբը, աղբիւրներու նշումով եւ համապատասխան բացատրութիւններով: Կ'ենթադրեմ՝ արտօնութիւն ձեռք ձգելու հարց մը ծագած է այդտեղ: Կամ թերեւս պարզապէս՝ անփութութիւն է հրատարակիչներուն կողմէ:

դարէն մինչեւ ժԹ. դար՝ պատրաստեց լման շարք մը ընթացակարգերու, որոնց նպատակն էր անհատներուն հսկել, գանոնք հսկակշռել, չափել, ուղղել, միաժամանակ “դիւրաթեփ եւ օգտակար” դարձնել: Հսկողութիւններով, հրահանգներով, վարժեցումներով, նօթագրումներով, շարքերով ու տեղերով, դասաւորումներով, քննութիւններով, տոմարակալութիւններով, մարմինները ենթակայեցնելու, մարդկային բազմակիութիւններուն տիրապետելու եւ անոնց ուժերը թափնարար կառավարելու լման եղանակ մը զարգացաւ այսպէս հիւանդանոցներուն, բանակին, դպրոցներուն, վարժարաններուն կամ արհեստանոցներուն մէջ: Այդ եղանակը կարգապահութիւնն է: Թերեւս նիշդ ըլլայ ըսելը, որ ժԸ. դարը հնարեց ազատութիւնները: Բայց անոնց ընձեռեց խորունկ եւ տակուն ենթահող մը, որ է՝ կարգապահական հասարակութիւնը, որուն կը պատկանինք այսօր աւելի քան երբեք:

Բանտի իրողութիւնը հասկնալու համար, պէտք է գայն գետեղել հսկողութեան վրայ հիմնուած հասարակութեան այդ կազմաւորման ընթացքին մէջ:

Արդի քրեական արդարադատութիւնը չի համարձակիր այլեւս ըսել, որ ըրածը՝ յանցագործութիւններ պատժել է: Իր յաւակնութիւնն է՝ քրեականները վերադաստիարակել: Ահա գրեթէ երկու դար եղաւ, որ ան դրացնութիւն եւ ազգակաւնութիւն կը խաղայ “մարդկային գիտութիւններ”ուն հետ: Իր հպարտութիւնն է: Առնուազն՝ իր ձեռն է ինքն իրմէ չամչնալու պէտք եղածէն աւելի. “Գուցէ տակաւին ամբողջովին չեմ հասած իսկական արդարութեան, քիչ մը համբերեցէք, տեսէ՛ք թէ որքան գիտուն դառնալու վրայ եմ”: Բայց ինչպէ՞ս արդեօք հոգեբանութիւնը, հոգեբուծութիւնը, քրեա գիտութիւնը պիտի կարենային այսօրուան արդարադատութիւնը արդարացնել, երբ գիտենք որ իրենց պատմութիւնը կը ցուցաբերէ նոյն քաղաքական տեքնաբանութիւնը, այն կէտին վրայ ուր մէկն ու միւսները կազմուած են միաժամանակ: Մարդոց ճանաչումին ու պատժաւարումներու մարդկայնութեան տակ ծուարած կը գտնենք մարմիններու տեսակ մը կարգապահական ներգրաւում, ենթակայեցման եւ առարկայացման խառն եղանակ մը, միաժամանակ “կարենալ-գիտնալ” մը՝ “իշխանութիւն-գիտութիւն” մը: Կարելի՞ պիտի ըլլայ արդեօք արդի քաղաքագիտութեան սերնդաբանութիւնը գրել, մեկնելով մարմիններու քաղաքական պատմութենէ մը»:

2

Պիտի ձեռնարկենք ուրեմն թարգմանութեան ընթերցումին: Ի՞նչ կը նշանակէ սակայն թարգմանութեան մը ընթերցումը: Այս կէտը կը կարօտի բացայայտումի, որեւէ աշխատանքի սկսելէ առաջ:

2.1. Կ’անկարկեմ անշուշտ ընթերցումի մը, որ հրամցուած գրութիւնը կը կարդայ *որպէս թարգմանութիւն*: Միաժամանակ երկու մակարդակի վրայ կատարուող գործողութիւն մըն է ուրեմն այդ մէկը: Փանի որ կը կարդայ, կը հետեւի ստիպողաբար հեղինակին ըսածներուն,

տրամաբանութեան, անցումներուն, փաստարկումներուն, պատմական վերստեղծումին, դրած հարցումներուն եւ անոցն պատասխաններուն, օրինակ հոս՝ քրեական-պատժական-դատական արդի համակարգի ծագումին վերաբերեալ: Այո, բայց միեւնոյն ատեն կը հետեւի թարգմանիչի կատարած աշխատանքին: Թարգմանիչը, անոր միջամտութիւնը, թափանցիկ պատաստներ չեն: Ճիշդ է, որ երբեմն՝ թարգմանութեան իտեպը եղած է՝ ինքզինք ամբողջովին մոռցնել տալ, այնպէս մը ընել՝ ինչպէս թէ հրամցուածը բնագիր մը ըլլար, կամ բնագրի մը ամէն կէտի վրայ համարժէք ու համարան երկրորդ գրութիւն մը, այնպէս մը ընել՝ ինչպէս թէ լեզուները միատարր ու համահաւասար ըլլային: Մեր հասկցած իմաստով ընդհակառակը (եւ նոյնիսկ եթէ այդպիսի ենթադրեալ մը կայ միշտ թարգմանիչի աշխատանքի ետին կանգնած), թարգմանութեան մը ընթերցումը կատարել *որպէս թարգմանութիւն* կը նշանակէ ֆոկլուրն աննշմարելի կերպով փոխել ու փոխադրել թարգմանիչին վրայ, թարգմանիչի միջամտութեան վրայ, եւ ո՛չ թէ ըսենք՝ փոխանցուած իմաստին, բովանդակութեան: Իրապէս ֆոկլորսի՝ հանդիպութեան հարց մըն է (Վիոլէթ Գրիգորեանի բանաստեղծութեան նուիրուած ուսումնասիրութեան մը առիթով քանի մը տարի առաջ բացատրած եմ, թէ ինչո՞ւ “Ֆոկլոր” ըսելու համար՝ կը գործածեմ “հանդիպութիւն” բառը): Հայեացքս կը հետանայ նշանակեալէն ու կը կեդրոնանայ այդ նշանակեալը կազմելու (որոշ լեզուի մը մէջ կազմելու) նշանակիչ աշխատանքին վրայ, որով բնական է՝ յայտնի պիտի դառնայ որ նշանակեալի կազմութիւնը մասամբ կամ ամբողջութեամբ կախեալ է տուեալ լեզուէն եւ այդ լեզուին մէջ կատարուող գործողութենէն: Ընթերցողը գիտէ, թէ երկար ատեն՝ փիլիսոփայութեան երազը եղած է այդպիսի թափանցիկ լեզուի մը մէջ ներկայանալ, կամ գաղափարը անկախացնել լեզուէն: Այդ պատճառով իսկ հաւանաբար չկայ, չէ եղած երբեք թարգմանութեան փիլիսոփայութիւն: Մինչեւ Վալթեր Պենիամին:

Ուրեմն հանդիպութիւնը փոխադրել թարգմանիչի աշխատանքին վրայ: Կարդալ հրամցուածը որպէս թարգմանուած: Հարց տալ տեւաբար, թէ ի՞նչ դժուարութիւններու հանդիպած է թարգմանիչը, թէ ինչպէ՞ս փորձած է այդ դժուարութիւնները լուծել կամ յաղթահարել, թէ յաջողած է կամ ո՛չ: Բնական է, որ նոյն հարցումները նոյն ձեւով պիտի չդնէի եթէ հրամցուած գործը փոխանակ փիլիսոփայութիւն ըլլալու, ըլլար օրինակ՝ գրականութիւն: Ինչ որ կը նշանակէ, թէ մէկ լեզուէն միւսը անցնելուն հետ կապուած բոլոր խոչընդոտներէն զատ, նկատի առնել պէտք է ժանրային (հոս՝ փիլիսոփայական) գրելաձեւի իւրա-

յատկութիւնները, որոնք առաւել կը բարդացնեն թարգմանութեան պարզ արարքին ընթացքը: Յուճոյի պարագային՝ ա՛լ աւելի զգալի է այդ անհրաժեշտութիւնը, քանի որ իր մօտ կայ երեւոյթով ամենէն սովորական լեզուական կերպերը յղացականացնելու ու հետեւաբար՝ անճանաչելի դարձնելու հաստատ միտում մը: Կարն օրինակով մը պիտի բացատրեմ հոս ըսածս: Վերը թարգմանած էջիս վերջին պարբերութիւնը կը սկսի սապէս. «Արդի քրեական արդարադատութիւնը չի համարակիր այլեւս ըսել, որ ըրածը՝ յանցագործութիւններ պատժել է»: Հոս «արդի քրեական արդարադատութիւն» արտայայտութիւնը կը թարգմանէ (կամ կը փորձէ թարգմանել) ֆրանսերէն՝ «la pénalité moderne» բառերը: Հարցը այն է, թէ ֆրանսերէն այդ իմաստով pénalité բառ գոյութիւն չունի: Ամէնօրեայ ֆրանսերէնով՝ pénalité բառը կը նշանակէ պարգապէս «պատիժ», «հատուցում», գործուած յանցանքի մը փոխարէն: Յանցանքը կրնայ ըլլալ չվնարուած տան վարձ մը, կամ խաղի մը մէջ արգիլուած շարժում մը: Ո՛չ մէկ կապ ունի Յուճոյին հոս ըսածին հետ: Ի՞նչ է ուրեմն կատարուածը: Յուճոն այդ բառին կու տայ նոր, յատուկ իմաստ մը, զոր կը հետեւցնէ ֆրանսերէն pénal բառէն: Այդ բառն ալ իր կարգին հազար դժուարութիւններ կը յարուցանէ թարգմանիչին քայքայելու առջեւ: Ատոնց պիտի անդրադառնամ ետքը միայն: Հոս կը բաւէ գիտնալ, թէ pénal կրնայ նշանակել պատժական, քրեական ու դատական: Droit pénal, քրեական իրաւունք: Որ կը հակադրուի Droit civilին, որ ոչ-քրեական, քաղաքացիական իրաւունքն է: Յուճոյի մօտ՝ pénalitéն կը նշէ ամէն ինչ որ կը վերաբերի այդ իրաւունքին հաստատման ու գործադրման, օրէնսգիրքերէն մինչեւ բանտային սիստեմը: Բնական հետեւութիւն մըն է, քայց իրականութեան մէջ՝ իմաստային ստեղծում մըն է, որ կ'օգտագործէ սովորական ֆրանսերէնին հնարաւորութիւնները, առանց լեզուին վրայ ննշում բանեցնելու, առանց որեւէ բռնագրօսիկութեան: Որպէսզի pénalitéի այդ նորաստեղծ իմաստը ամբողջապէս հասկնալի ըլլայ, կամ որպէսզի այդ նորաստեղծ իմաստը կիրարկուի առանց այլեւայլի, առանց վարանումի, ինչպէս Յուճոն կ'ընէ վերը թարգմանուած կարն սողերուն մէջ, ամբողջ գիրք մը անհրաժեշտ է, գիրք մը որ կը բացատրէ թէ մէկ յղացքի (եւ հետեւաբար՝ մէկ բառի) մէջ կարելի է գետնդիլ բանտայինը, քրեականը եւ դատականը: Այդ գիրքը՝ *Հսկել եւ պատժել* կը կոչուի: Ի՞նչ կրնայ ընել թարգմանիչ մը նման պարագայի մը: Ստիպուած է ընտրելու: Ստիպուած է որոշում մը կայացնելու: Թարգմանութիւնը լեզուական որոշումներու արուեստն է: Անշուշտ այդ ընտրութիւնը պէտք է սքաւորաստութիւն թարգմանիչին կողմէ, որպէսզի իր կարգին անմիջականօրէն ընդունելի եւ հասկնալի

ըլլայ ընթերցողին: Ներկայ պարագային՝ Հսկել եւ պատժել գիրքին թարգմանիչը ընտրած է «պատժականություն» բառը, զոր կը գործածե որոշ համակարգայնութեամբ մը: Կրնար ընտրել ոչ նուազ յաջող կերպով՝ «քրէական համակարգ»ը: Նախընտրած է մէկ բառով համարժէք մը առաջարկել: Բայց այս օրինակովս յայտնի կը դառնայ, թէ ինչպէ՛ս կը կազմուի մոլոֆոյական բառապաշարը, ամէն բառի տալով թեթեւ կամ ուժով յղացականություն մը: Այդ աննկատելի նրբբանգը թարգմանիչին առջեւ կը յարուցէ ահարկու հարցեր: Միշտ չէ որ այդ հարցերը գոհացուցիչ կերպով լուծելի են: Եւ սակայն պէտք է յառաջանալ: Պէտք է լուծել ու անցնիլ, յուսալով որ բազմապատկուող անհաւասարակշռություններու բարդացումը վերջաւորութեան լման տեխտը անհասկնալի պիտի չդարձնէ:

Թարգմանութեան ընթերցումը կամ թարգմանական ֆննդատությունը այս տեսակի հարցեր կը դնէ ինքն իրեն: Երեւան կը բերէ ընտրությունները: Կը ֆննէ անոնց ընդհանուր փոխկապակցությունը: Ի հարկէ՝ ամէն ընտրություն իր մէջ կը պարունակէ ֆանի մը եզրեր: Առաջին եզր՝ արտաքին յարմարությունը (թարգմանուած բառին հետ կապակցութեամբ): Երկրորդ եզր՝ ներքին տրամաբանությունը (միւս ընտրություններուն հետ կապակցութեամբ): Երրորդ եզր՝ հետեւողական գործածությունը, եթէ թարգմանուած բառը յղացք կը կազմէ հեղինակի մտքին մէջ: Հետագայ ընթերցումի օրինակներով՝ յստակ պիտի դառնայ թէ այդ եզրերը ինչպէս կը հիւսուին մէկը միւսին, ու հետեւաբար՝ թէ ընթերցողը ինչպէ՛ս պէտք է նկատի առնէ զանոնք:

2.2. Այդ ձեւով հասկցուած թարգմանական ընթերցումի անհրաժեշտությունն ու հնարաւորությունը բանաձեւեց առաջին անգամ ըլլալով Անթուան Պետման ֆրանսացի թարգմանիչ-փիլիսոփան, երկու կարելուր հատորներու մէջ՝ *Օտարութեան փորձընկալումը* (1982) եւ յետմահու տպուած՝ *Pour une critique des traductions: John Donne (Դէպի թարգմանություններու քննադատություն մը, Ճոն Ծոն, 1994)*: Ատոնցմէ առաջինը հայերէնի թարգմանեցինք Բաֆֆի Անեմեանին հետ ու թարգմանությունը լոյս պիտի տեսնէ ի մօտոյ «Գրական Ուղի» մատենաշարէն²: Հոն սեւեռակէտը Գերման վիպապաշտներու առաջին սերունդին մօտ թարգմանութեան տեսաբանությունն է (կամ տեսաբանութեան բացակայությունը): Բայց ատկէ անդին ու արդէն իսկ՝ Պետմանի մտահոգությունը թարգմանութեան ընդհանուր տեսաբանություն մը հիմնել էր: Եւ անշուշտ տեսաբանութեան հետ մէկտեղ՝ գրել

² Տե՛ս թարգմանութենէն հատուած մը ԿԱՄի ներկայ թիւին մէջ:

արեւմտեան թարգմանութեան պատմութիւնը, բացատրել թարգմանութիւններուն վերաբերող ֆննդատութեան մը անհրաժեշտութիւնը, ու ստեղծել այդպիսի ֆննդատութեան մը գործիքները: 1982ի հաստրի յառաջարանին մէջ ուրեմն Պեոման կը սահմանէ թարգմանութիւններու (կամ թերեւս թարգմանական արարքի) նկատմամբ «վերլուծական» կեցումաձքի մը պահանջը ու կ'ըսէ հետեւեալը.

Այդ վերլուծական աշխատանքը, ինչպէս ամէն վերլուծական աշխատանք, պարտի ըլլալ ըստ էութեան բազմակի: Այդ ձեւով թերեւս յառաջանանք դէպի թարգմանական արարքի բաց (եւ ո՛չ թէ այլեւս առանձնակի) կիրառում մը, դէպի թարգմանութիւններու ֆննդատութիւն մը, հաստատութեանական իմաստով, գրուածքներու ֆննդատութեան հետ զուգահեռաբար, իրրել վերջինիս ամբողջացումը: Աւելին. թարգմանական կիրառումի այս վերլուծախօսութեան (analytique) պէտք է ընկերակցի նաեւ գրութեանական վերլուծումը թարգմանութեան հորիզոնէն մեկնելով: Ամէն մէկ թարգմանելի գրուածք ինքն իր մէջ ունի յատուկ համակարգայնութիւն մը, գոր թարգմանական շարժընթացը միայն, երբ կը հանդիպի անոր, կարող է դիմագրաւել եւ յայտնաբերել: Այս առումով, Փառնոտ կրնար հաւաստել, որ թարգմանութիւնը ֆննդատութեան ինքնաբերական տեսակ մըն է, որովհետեւ բացայայտ կը դարձնէ գրուածքի մը բաժնուն կառոյցները: Երկը-իրրել-համակարգ այն մէկն է, որ իսկապէս կը դիմադրէ թարգմանութեան ջանքին, բայց միեւնոյն ժամանակ ա՛յն է, որ թարգմանութիւնը հնարաւոր կը դարձնէ եւ իմաստ մը կու տայ անոր:

Քննդատութեան կողմին՝ թարգմանութիւնը կը սահմանուի հոս որպէս կարելի մօտեցում մը գրուածքներուն, գրական թէ փիլիսոփայական (բայց ներկայ համաժիրին մէջ՝ Պեոմանի խօսքը կարծէք աւելի գրական՝ թարգմանութիւններուն ուղղուած է): Այդ մէկը՝ Պեոմանի մտասեւեռումներէն մէկն էր: Ո՛չ միայն կարելի, այլ՝ անհրաժեշտ մօտեցում մը, որուն շնորհիւ գրուածքի, երկի մը, բաժնուն կառոյցը կրնայ երեւան բերուիլ աւելի քան թէ պարզ ֆննդատական արարով: Առաջարկուածը ուրեմն երկու բան է հոս: Մէկ կողմէ՝ վերլուծախօսութիւն մը, որ թարգմանութիւնները կը կարդայ որպէս թարգմանութիւն, ու կը ձեռնարկէ «թարգմանութիւններու ֆննդատութեան» մը: Ահա քիչ մը առաջ մատնանշուած ֆոկլուսի փոփոխութիւնը: Գրուածքներու ֆննդատութեան կողմին՝ թարգմանութիւններու ֆննդատութիւնը: Բայց Պեոմանին ըսածը հոս պարզ ֆննդատութեան միջոցաւ՝ թարգմանութեան կիրառումն է, որ կը փոխուի, անոր տեղն ու օրինավիճակը լեզուին մէջ: Թարգմանիչը կը դադրի յանկարծ այն թափանցիկ, անտեսանելի էակը ըլլալէ, որ էր մինչեւ այսօր: Իր գործն է, որ նկատի կ'առնուի ու կը ֆննդուի, եւ ոչ թէ միայն լեզուական ու լեզուաբանա-

կան առումով: Բայց ատկէ անդին կայ եզր մը եւս, ըստ Պետմանի, նոյնքան էական: «Ամէն մէկ թարգմանելի գրուածք ինքն իր մէջ ունի յատուկ համակարգայնութիւն մը, զոր թարգմանական շարժընթացը միայն, երբ կը հանդիպի անոր, կարող է դիմագրաւել եւ յայտնաբերել»: Այս նոր գաղափարով, թարգմանութիւնը ինքնին՝ ֆննդատութեան անլուր եւ աննախադէպ ուրիշ տեսակ մըն է, որ աւելի բան կրնայ ըսել գործի կառոյցին ու ցանկութեան մասին քան թէ բուն ֆննդատը: Կը կրկնեմ. այս երկրորդ երեսը Պետմանի մտքին մէջ հաւանաբար աւելի գրական գործերուն կը վերաբերէր: Բայց այս ձեւով մեր աչքին առջեւ կը գծուի տարօրինակ ու բազմակի զուգակցութիւն մը ֆննդատութեան եւ թարգմանութեան միջեւ, որպէս կարողալու, գրողական գաղտնիքը թափանցելու տարբեր ձեւեր: Ինչ որ Պետման «թարգմանութիւններու ֆննդատութիւն» կը կոչէ նպատակ ունի ֆննելու թարգմանութիւն մը իր իսկ ծրագիրին համաձայն, բայց հաւանաբար ու միեւնոյն ժամանակ՝ կարդալու բնագիրը վերստին, ինչպէս որ ան կը յայտնուի մեզի թարգմանութեան ընդմէջէն: Այդ է, որ Նզրա Փառնա կը կոչէր «թարգմանութեամբ ֆննդատութիւն» (criticism by translation): Պետմանի մտքին մէջ, այս երրորդ մակարդակի գործողութեամբ (բնագիր, բնագիրի թարգմանութիւն, թարգմանութեան ֆննարկում), կ'ենթադրեմ, թարգմանութեան հետ կապուած եւ անոր վերաբերեալ ֆննդատութեան երկու տեսակները կը միանային: Թարգմանութիւններու ֆննդատութիւնը կը դառնար թարգմանութեամբ ֆննդատութիւն եւ վերջինս իր լման բացայայտումին կը հասնէր առաջինով:

Գիրքին վերջաւորութեան, Պետման կը փորձէ հիմերը նետել նոր «գիտութեան» մը, զոր կը կոչէ «թարգմանագիտութիւն» (traductologie): «Թարգմանութիւնը այսպիսի փորձառութիւն մըն է: Ինքն իր մէջ յատուկ նախադրութիւն մը կը պարփակէ, բայց չի կրնար ան այդ նախադրութեան տիրապետող ենթական դառնալ այնքան ատեն որ չբացւի հոս բացատրուած առումով թարգմանագիտութեան մը հնարաւորութիւններուն»: Թերեւս «գիտութիւն» բառը հոս սխալ ուղղութեամբ տանի մեր միտքը: Իրողութիւնը սակայն այն է, որ հոս պահանջուածը ինքնագիտակից, ինքնանդրադարձով կրկնապատկուած «թարգմանողութիւն» մըն է: Թարգմանողութիւն մը, որ ինքն իր մէջ պարփակէ ինքն իր մասին նախադրութիւն մը, մտածողութիւն մը, հետեւաբար նաեւ տեսարանութիւն մը: Ամէն պարագայի՝ թարգմանութիւններու ֆննդատութիւնը այդ ինքնանդրադարձային տարողականութեան կը ծառայէ:

2.3. Ընդհանրութեան ձգտող եւ ներկայ աշխատանքիս համածիրը բնութագրող այս բացատրութիւններէն ետք, կը մնայ նկատողութիւններու տարբեր բնոյթի շարք մը, մեր ձեռնարկին իւրայատկութեան վերաբերեալ: Իւրայատկութեան պատճառներէն մէկը այն է, որ հայերէն լեզուն երկու է, ոչ թէ մէկ: Երկու է իր լեզուաբանական համակարգերով (վերջին հաշուով՝ մէկը միւսէն բաւական հեռու), երկու է իր պատմական աւանդութիւններով (տարբեր տեղերէ սերած եւ չափազանց տարբեր զարգացում ունեցած), երկու է աշխարհագրական տեղադրումով եւ հաստատութեան կարգավիճակով: Թարգմանական ֆնադատութեան ինֆանդրադարձային բնոյթը ա՛լ աւելի շեշտուած է աշխարհի երեսին քիչ տեսնուող այսպիսի երկուութեան մը հետեւանմով: Որովհետեւ կատարելիք ֆնոթիւնս եթէ բնագիրի մը եւ թարգմանութեան մը գոյգ եւ բաղդատական ընթերցումէ մը կախեալ է, նոյնքան կախեալ է իմ արտաքին դիրքէս: Երեսն լոյս տեսած թարգմանութիւն մը պիտի չկարդամ որպէս Երեսնցի, այլ արեւմտահայերէնի միջնաբերդէս դիտուած: Պիտի ընդգծեմ բոլոր այն ձեւերը, որոնք ինծի արտասովոր կը թուին: Թարգմանական ընտրութիւնները պիտի գնահատեմ (եւ երբեմն ալ հաւանաբար՝ պիտի չկարենամ գնահատել) գիտնալով որ նոյն դժուարութիւններուն առջեւ ես թերեւս ուրիշ լուծումներ պիտի որդեգրէի: Յետոյ՝ վերջապէս բան մը պիտի սորվիմ երկու հայերէններու տարբերութեան մասին:

Որովհետեւ ճշմարտութիւնը այն է, որ նոյնիսկ եթէ ունեցած եմք եւ ունինք բանակ մը լեզուաբաններ (Սփիւռքի մէջ քանի մը հատ, իսկ Հայաստան՝ շատ աւելի), մէկը երբեք չէ կրցած լուրջ բան մը գրել երկու հայերէններու տարբերութեան մասին: Նախ եւ առաջ պէտք է ընդունուէր տարբերութիւնը, պէտք է յարգուէր ան որպէս այդ, պիտի ըսէի մինչեւ իսկ՝ պէտք է սիրուէր ու փայփայուէր, որպէսզի մէկը կարենար անդրադառնալ անոր կերպերուն: Ինչ որ կայ հրապարակին վրայ գուտ քերականական մակարդակի մը վրայ նկատի կ'առնէ երկու հայերէններու տարբերութիւնները (եղածը մէկ ուսումնասիրութիւն է եւ արեւմտահայերէնի բառարան մը, անմիտութիւններով լեցուն, որուն մասին գրախօսական մը գրած եմ տարիներ առաջ): Թարգմանական ֆնադատութիւնը ո՛չ միայն պիտի օգտուի այս երկուութենէն մտածելու համար թարգմանական արարքին եւ թարգմանական ընտրութիւններուն վրայ, այլեւ՝ պիտի անդրադառնայ երկու հայերէններու տարբեր հակադրեցութիւններուն, մեկնելով զանազան պարագաներէ, որոնք կրնան վիճելի ըլլալ: Ասոնցմէ ամենէն աջատուն արեւելահայերէնի մէջ օտար բառերու փոխառութեան պարագան է:

Այս մասին երկուստե՛ք ապարդիւն վեճեր եղած են հարիւր տարիէ ի վեր: Ապարդիւն՝ որովհետեւ չէին փորձեր հասկնալ լեզուային երեւոյթը, երկու ուղղութեամբ: Արեւմտահայերէնի մէջ՝ փոխառութիւնը անկարելի է, կամ գրեթէ անկարելի է: Արեւելահայերէնի մէջ, հնարաւոր է: Բայց հնարաւոր ըլլալը չէ հետաքրքրականը: Պէտք է փորձել հասկնալ թէ ո՛ւր, ի՛նչ պարագաներու եւ ի՛նչ պայմաններու տակ կը կատարուին փոխառութիւններ: Ահաւասիկ լեզուաբանական խնդիր մը, գոր ո՛չ մէկ լեզուաբան արժանի գտած է իր սուղ ժամանակը վատնելու աստիճան անոր պզտիկ ուսումնասիրութիւն մը յատկացնելով: Թարգմանական քննադատութեան ծիրին մէջ կ'իյնայ ան ըստ երեւոյթին:

Ներկայ հատորին մէջ ամենէն յատկանշական օրինակը այդ ուղղութեամբ հետեւեալն է. «Լուսաւորութեան այդ դարաշրջանում մարդուն բարբարոս տանջահարութեան ենթարկելու դէմ առարկելիս նրան դիտում են ոչ թէ որպէս պոզիտիւ գիտութեան ուսումնասիրութեան առարկայ, այլ նրա հանդէպ կիրառուող իրաւունքի, նրան պատժելու իշխանութեան օրինական սահմանի տեսակէտից...» (էջ 102): Որուն ահաւասիկ ֆրանսերէն բնագիրը. «En cette époque des Lumières, ce n'est point comme thème d'un savoir positif que l'homme est objecté à la barbarie des supplices, mais comme limite de droit: frontière légitime du pouvoir de punir» (էջ 76)³: Տանջահարութիւններու բարբարոսութեան դէմ առարկուածը՝ մարդն է, այո: Բայց ոչ թէ որպէս դրական իմացութեան բնանիւթ: Այլ որպէս իրաւական սահման: Պէտք է խոստովանիլ, որ չափազանց դժուար լեզու մըն է հոս գործածուածը Ֆուլոյի կողմէ: Դժուար ո՛չ թէ արտայայտուած իմաստին պատճառով, այլ՝ արտայայտութեան իւրայատկութեան հետեւանքով: Պէտք է խոստովանիլ նաեւ, որ թարգմանիչը հոս փշիկ մը բարդացուցեր է ըսուածը: Զէ ուզեր թարգմանել «մարդը որպէս սահման», որ հաւանաբար անիմաստ թուացեր է իրեն: Ինչպէ՞ս կարելի է մարդը սահմանել որպէս սահման: Բայց օրինակը այդ պատճառով չէ՝ որ մէջբերուեցաւ: Սա պահուս գիւ հետաքրքրողը հոս՝ «savoir positif»-ին «պոզիտիւ գիտութիւն» թարգմանութիւնն է: Ինչո՞ւ «պոզիտիւ» եւ ոչ թէ «դրական»: Պատճառը պարզ է: Որովհետեւ ի՛նչ որ ալ ըլլայ լուծումը «savoir» բառը թարգմանելու համար, բոլոր պարագաներուն՝ «դրական գիտելիք», «դրա-

³ Ասկէ սկսեալ յղումները պիտի տրուին մէջբերումէն անմիջապէս ետք, Հ եւ Ֆ նախադիրով, հայերէն եւ ֆրանսերէն տարբերակներուն համար: Ֆրանսերէն գործածած բնագիրս առաջին հրատարակութիւնն է, Michel Foucault, *Surveiller et punir, Naissance de la prison*, Editions Gallimard, Paris, 1975:

կան գիտութիւն», «դրական իմացութիւն» բառակապակցութիւնները իմաստ չեն կազմեր: «Դրական»ը հայերէնով բացասականին հակառակն է: Կրնայ վերաբերիլ այո՛-ի մը կամ ո՛չ-ի մը, կրնայ նշել նպաստաւոր կեցուածք մը: Մինչդեռ «savoir positif»ը անկարելի է, որ կարենայ իմաստ ստանալ այդ ձեւով: Պէտք է ընդունիլ հոս, որ գործ ունինք Ֆուֆոյի իւրայատուկ բառապաշարին հետ⁴: *Les Mots et les choses* հատորին մէջ օրինակ՝ «positivité» (դրականութիւն) բառը կը գործածուի նշելու համար ինչ որ սովորաբար կը հասկնանք «գիտութիւն» բառով, որպէս հաստատութեանականացած կրթամբ, բայց գիտութիւններէն մէկ մակարդակ վար, ասոնց կազմութեան պատմական օրէնքը ներառուած: Ինչո՞ւ «գիտութիւն» բառը չի գործածուիր: Հոս ալ՝ պատճառը պարզ է: Զի գործածուիր որովհետեւ «գիտութիւն»ը իր հետ կը բերէ (իր մէջ կը կրէ), կազմ ու պատրաստ, անդրդուելի, անհարցադրելի, նաեւ աննշմարելի՝ նշմարտութեան եղանակաւորում մը: Մինչդեռ գիրքը գրուած է որպէսզի վերջաւորութեան՝ նշմարտութեան այդ «գիտական» եղանակաւորումը երեւի իր լման պատմականութեամբ, հետեւաբար նաեւ՝ իր լման հարցադրելիութեամբ: Հոս նոյնն է պարագան: Առանց բացատրութեան, Ֆուֆոյ կ'ըսէ «savoir positif», պարզապէս չըսելու համար «գիտութիւն», կազմուած, հաստատութեանական դարձած գիտութիւն: Պէտք է եզրակացնել նախ, որ Հայաստանեան բարգմանութեան մէջ այդտեղ՝ «գիտութիւն» բառին գործածութիւնը ճիշդ չէ: Պէտք է գործածուէր գիրքին մէջ «savoir»ի դէմ դրուած բառերէն մէկը, ըսեմք «գիտելիք» կամ «իմացութիւն»: Այս բոլոր բացատրութիւններէն ետք սակայն, կը կրկնեմ հարցումս: Ինչո՞ւ «պոզիտիւ» եւ ոչ թէ «դրական»:

Այո, ինչո՞ւ: Կարծես թէ ըսի՛ վերը, այնպէս չէ՞: Որովհետեւ «դրական»ը ո՛չ մէկ իմաստ ունի այդտեղ իր սովորական առումով: Ճիշդ է: Բայց այդ պարագային, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ «պոզիտիւ»ը իմաստ կը ստանայ հոն ուր «դրական»ը անիմաստ էր: Այս հարցումին տրուելիք պատասխանին մէջ ծուարած է բառային փոխառութիւններու ամբողջ գաղտնիքը: Պատասխանը տանք երկու ձեւով: Նախ՝ հոգեբանական: Յետոյ՝ լեզուաբանական: Հաւատքի հարց է: Երբ «պոզիտիւ» բառը կը փոխադրէք հայերէնի մէջ ինչպէս որ է, կը հաւատաք որ հետոն ալ փոխադրած կ'ըլլաք այդ բառին ֆուֆոյական նշանա-

⁴ Յիշելով սակայն, որ ֆրանսերէնը ունի «droit positif» արտայայտութիւնը, նշելու համար արձանագրուած, հաստատութեանականացած իրաւունքը կամ իրաւաբանութիւնը, հակադրուած տեղական սովորոյթներէ բխած օրէնքներու համակարգին:

կուրթիւնը: Լեզուաբանական մօտեցումով՝ փոխառութիւնը միայն բառի մը փոխադրութիւնը չէ մէկ լեզուէն միւսը: Այդ բառին հետ մէկտեղ՝ անոր լման իմաստային դաշտին փոխադրութիւնն է: Անշուշտ ենթադրեալ փոխադրութիւն մըն է: «Պոզիտիւ»ի եւ «դրական»ի միջեւ տարբերութիւն չկայ, եթէ ընթերցողը չի հասկնար թէ գիտութիւններու հաստատութեանականութեան մասին է խօսքը, եւ թէ այդտեղ խնդրոյ առարկայ դարձուածը, խնդրականացուածը՝ յիշեալ գիտութիւններուն գիտականութիւնն իսկ է: Բայց այդ ենթադրութիւնն է, որ կը հիմնէ փոխառութիւնը որպէս իմաստաբանական (եւ իմաստաստեղծ) գործիք:

Կ'ընդունիմ, որ «պոզիտիւ»ի օրինակը ծայրագոյն պարագայ մըն է: Սովորաբար՝ փոխառութիւնները աւելի պարզ ձեւով կը կատարուին: Այդ մասին՝ քիչ ետքը: Մինչ այդ՝ բացատրած եղանք մեր ծրագիրը: Զեռնարկել թարգմանութեան ընթերցումին որպէս այդ: Հիմնուիլ երկու գաղափարներու՝ թարգմանական ֆննդատութեան եւ թարգմանութեամբ ֆննդատութեան յանգման կէտին ու զուգամիտութեան վրայ: Օգտուիլ գրական հայերէնի երկուութենէն ի կատար ածելու համար թարգմանութեան մը ֆննդութիւնը եւ փոխադարձաբար՝ այդ ֆննդութենէն բան մը ստրկելու համար հայերէններու միջեւ տարբերութեան մասին:

3

3.1. Միշտ չէ որ օտար բառերու գործածութիւնը կը համապատասխանէ թարգմանական դժուարութեան մը: Որոշ պարագաներու, արեւելահայերէնի մէջ ընտելացած բառեր են, երբեմն ալ հակառակ ուղղութեամբ՝ տեղւոյն վրայ կատարուած փոխառութիւններ: Ահաւասիկ նախ կարն ցանկ մը այդպիսի փոխառութիւններու, հակիրճ նկատողութիւններով: Ռեսուրս (էջ 48), սուրստանց (էջ 50), սուրյեկտիվութիւն (անդ), պրակտիկա (էջ 53), ռեֆորմատոր (էջ 73), մոդեռնիստական (անդ), պարադոքս (էջ 114), կոդաւորել (էջ 128), սիմետրիա (էջ 143), տեխնոլոկիա (էջ 145 եւ շատ մը տեղեր), տեխնիկա (ամէն տեղ), օրթոպեդիա (էջ 174), ռեգիստր (էջ 180), ռեզուլցիա (անդ), ֆիլտր (էջ 189), թերապեւտիկ (էջ 190), կոդ (յանախ), ռեժիմ (օրուայ ռեժիմը, 196), գենետիկ (211), սանկցիա (223), նորմա (239), ավտոմատ (266), դիսպանսեր (273), ֆիզիկա, անատոմիա (278), օբյեկտաւորում (289 ի միջի այլոց), ինդուլցիա (321), մեխանիզմ (անդ): Բոլորը հաւանաբար

չեն նշուած հոս, բայց մեծ մասը հոս է⁵: Ընթերցողը կ'անդրադառնայ որ թիւով քիչ են այս ներմուծումները, ինչ որ կ'ենթադրէ թարգմանիչին կողմէ հսկայ աշխատանք մը հայացումի եւ հայացուածները կարգի բերելու, որ միշտ յաջող չէ, ինչպէս պիտի տեսնենք, բայց սպառիչ աշխատանք մը կը ցուցաբերէ: Նշմարել կու տամ, որ այս ցանկին մէջ չկայ օրինակ՝ էֆեկտ բառը, որ ասեմօք այնքան շատ կը գործածուէր (որովհետեւ զարմանալի կերպով՝ հայերէնը չունի համապատասխանը) ու մտած էր նոյնիսկ արեւմտահայերէնին մէջ: Ամէն պարագայի՝ հոս մէջբերուածներէն քանի մը հատը արժանի են նկատուման: ա) Թարգմանիչը «օրթոպեդիա» բառը գործածած է վստահ եմ՝ յուսահատութեան միջոց: Բառը կու կայ գիրքին առաջին էջերուն (էջ 27) եւ հոն թարգմանուած է՝ «ոսկրաբուժութիւն»: Աւելի ուշ՝ թարգմանիչը անդրադարձած է, որ ոսկորներու բուժումին մասին չէ խօսքը, այլ՝ հոգին ուղղելու, վարքն ու բարքը սրբագրելու, ծողկները կանգնեցնելու, շեղողները շիտակեցնելու, մարմինները զսպելու եւ «խստավարժեցնել» ու հարց մը: Աղուոր օրինակ մըն է՝ Ֆուֆոյի փոխաբերական լեզուէն: Եւ պէտք ունէ՛ր փոխաբերական լեզուի մը, որովհետեւ իր նկարագրած հասարակական «ուղղում»ի ընդհանուր երեւոյթը համադրական ուշադրութեան մը չէր արժանացած իրմէ առաջ, եւ հետեւաբար՝ չունէր անուն: Ի՞նչ կարելի է ընել այսպիսի պարագայի մը: Եթէ բառ մը ստեղծես, փոխաբերութիւնը կորսնցուցած կ'ըլլաս: Թարգմանիչը կը նախընտրէ փոխառութիւն մը կատարել: Արեւմտահայերէնը պիտի գտնէր համարժէք մը: ք) Սիմեոնիա եւ թերապեւտիկ ըստ իս՝ ծուլութեան արդիւնք են, ու թիւով շատ քիչ են ասոնք: Հաւանաբար նոյնիսկ պրակտիկան ալ ծուլութեան արդիւնք է, քանի որ թարգմանիչը յաճախ կը գործածէ կիրառում բառը: գ) տեխնիկա եւ տեխնոլոգիա յուսահատական պարագաներ են հայերէնի մէջ: Նախ նշեմ, որ շատ մը տեղեր Ֆուֆոյի «technique» բառին դիմաց՝ թարգմանիչը փորձած է զանազան լուծումներ գտնել «տեխնիկա» չըսելու համար: Ըստ իս՝ սխալմամբ: Լուծումներու կարգին՝ միջոց, գործելակերպ, մեխանիզմ, նոյնիսկ՝ հնարանք (165): Ինչո՞ւ ըսի սխալմամբ: Որովհետեւ ինչպէս օրթոպետիան, թեֆնիքն ալ փոխաբերական գործածութեան կ'արժանանայ հոս Ֆուֆոյի մօտ: Մարմիններուն վրայ ազդելու, հոգիներուն վրայ ննշելու, բազմակիութեան մը ուժերը կանոնաւորելու եւ բազմապատկելու, ամբողջ մը

⁵ Որոնց պէտք է աւելցնել անշուշտ՝ ստրատեգիա եւ տակտիկա, որոնց էջերը չեմ նշած:

հակակշռի տակ պահելու, բնակչության առողջության վրայ հսկելու նպատակով միջոցառումներ են նկարագրում ձեռնարկը: Ֆուֆոյ զանոնք համակարգայնորեն «թեֆնիֆներ» կը կոչէ: Կարելի էր բառը պահել: Հոս թարգմանիչը խրտչած է կամ փոխաբերութենէն (բայց տեղէ մը սկսեալ՝ ստիպուած եղած է զիջիլ), կամ բառին յաճախակիութենէն, կամ ալ՝ օտարամուտ ըլլալէն: Իսկ ինչո՞ւ տխուր պարագայ մըն է այս թեֆնիֆ, կամ տեխնիկա բառը: Որովհետեւ յունարէն *techné* բառէն կու գայ: Զարմանալի կերպով, այդ շրջանին երբ հայերէնը այդքան մօտ էր յունարէնին, այդ արմատով փոխառութիւն չէ եղած յունարէնէ: Ուրեմն Ի. դարուն՝ բառը վերստին փոխ առնուած է, բայց այս անգամ եւրոպական լեզուներէն, տեխնիկա եւ թեֆնիֆ գոյգ ձեւերով: Ի միջի ալլոց՝ արեւմտահայերէնի միակ ընդունուած եւ վերջնական փոխառութիւններէն մէկն է: Ո՛չ մէկ լուծում չկայ (բայց ճիշդ է որ վերջերս՝ արեւմտահայերէնը սկսած է գործածել «գիտարուեստ» բառը): Թարգմանիչը պատճառ մըն ալ չունէր խրտչելու ո՛չ յաճախակիութենէն, ո՛չ օտարամուտ հանգամանքէն, ո՛չ ալ վերջին հաշուով՝ փոխաբերութենէն, քանի որ ա՛յդ է Ֆուֆոյին ուզածը: Տեխնոլոգիան ուրիշ հարց է: Հոս ալ՝ թարգմանիչը փորձած է խուսափիլ եւ տեղը դրած է ուրիշ բառեր (երբեմն՝ համակարգ): Զունիմ լուծում: Լաւագոյնը պիտի ըլլար թերեւս թեֆնաբանութիւն: Գ) Ռեֆորմատոր, մոդեռնիստական, պարագոֆ: Ասոնք հասկցած չափովս՝ Հայաստանեան հայերէնին մէջ տեղ գտած բառեր են: Հայաստանեան հայերէնը չունի քարենորոգիչ, արդիապաշտ, յարակարծիք: Կամ առաջինն համար, թարգմանիչը արդեօք խորհած է, որ նախընտրելի է ֆրանսացի Բարենորոգիչներու իրաւաստութիւնը շնշտել եւ բառը որպէս յատուկ անո՞ւն գործածել: Ե) Ռեգիստր եւ ռեժիմ յատուկ պարագաներ են: Ֆրանսերէնը ամէն ինչ վերացականացնելու ինֆնուրոյն հակում մը եւ կարողութիւն մը ունի: Ահաւասիկ նախադասութիւնը. «Le grand livre de l'Homme-machine a été écrit simultanément sur deux registres: ... anatomo-métaphysique... technico-politique...» (Ֆ, էջ 138): Երկու մակարդակի վրա՞, կամ եթէ կ'ուզենք աւելի մօտ մնալ ֆրանսերէնին՝ երկու նրբերանգո՞վ, երկու ձայներանգո՞վ: Իսկ ինչ կը վերաբերի ռեժիմին, ո՛չ մէկ պատճառ կը տեսնեմ ֆրանսերէն «*emploi du temps*»-ը «օրուայ ռեժիմ» թարգմանելու, եւ ո՛չ «ժամանակացոյց», բայց կ'երեւի այս վերջին բառը ուրիշ՝ ինծի անծանօթ գործածութիւն մը ունի Հայաստանեան հայերէնով (օրինակ էջ 217՝ *chronologie*-ի համարժէք): Երրորդ բառ մըն ալ կայ այդպէս, որ կը յուսահատեցնէ ֆրանսերէնին մօտիկ հայախօսները. *instance* բառն է: Զարմանալի կերպով՝ թարգմանիչը այդ բառին դէմ գրեթէ միշտ գործածած է «ատեան»

ձեւը, կ'ենթադրեմ՝ հաւատարիմ մնալու մտահոգութեամբ մը, անհասկընալի ըլլալու վտանգը աչքի առնելով: Միւս բաներուն պիտի վերադառնամ ետքը, տարբեր համաժիրի մէջ:

Բայց այս բաժնին պիտի աւելցնեմ տուեալ մը եւս: Էջ 210 կը կարդանք՝ «Մի խօսքով, սա “էվոլուցիոն” ժամանակ է», քարգմանելու համար «En somme, un temps “évolutif”» (էջ 162): Ատեն մը Հայաստանեան հրատարակութիւններուն մէջ շատ կը հանդիպէինք այս ձեւին (որ կ'ենթադրեմ ոռութեանէ ժառանգուած է): Ներկայ հասարակին մէջ՝ միայն երկու անգամ: Արեւմտահայերէնը պիտի ըսէր այսօր՝ «բարեշրջական ժամանակ» կամ «բնաշրջական ժամանակ»: Հնագնդեցուած (իլու դարձուած) մարմիններուն յատկացուած այս գլուխը իր երեք բաժանումներով ամէն պարագայի՝ բաւական դժուար է եւ անոր պիտի վերադառնամ վերջաւորութեան:

Մինչ այդ՝ կը տեսնենք ուրեմն, որ օտարամուտ բաներու գործածութիւնը տարբեր դրդապատճառներէ կը բխի: Ո՛չ մէկը մինչեւ հիմա նշուածներէն ունի «պոզիտիւ»ի գործածութեան փառայեղ հանգամանք: Թերեւս «պոզիտիւ»ին աւելի կը մօտեան «Ֆիզիկա»ն եւ «անատոմիա»ն, բայց ո՞վ յանձն պիտի առնէր «բնագիտութիւն» եւ «կազմախօսութիւն» ըսելու, մասնաւորաբար երբ կրկին՝ փոխաբերական իմաստով գործածուած են ֆունկցիոն կողմէ. «“Կարգապահութիւն”ը իշխանութեան ֆիզիկա, անատոմիա է...»: Իմաստային դաշտի փոխադրութիւն, հոս ալ, մասամբ:

3.2. Այս փոքր ծուլութիւններուն ու օտարամուտ բաներու ընտելացման հաստատ եւ յստակ փաղափականութեան դէմ յանդիման, ունինք նաեւ հետաքրքրական (նաեւ յանախ վիճելի) լուծումներ, երբեմն՝ բառաստեղծումներ, որոնցմէ կ'ուզեմ նշել քանի մը հատը, այս անգամ՝ ֆրանսերէնի կողքին: supplice – տանջապատիժ (բայց էջ 33՝ խոշտանգում եւ ուրեմն ինչո՞ւ կարելի չէր սկիզբէն այդ բառը գործածել), justiciable – ենթադատ (28), postulat – կանխադրոյթ (34), expertise – փորձաքննութիւն (36), en état de démente – անմեղսունակ (էջ 38, բայց ինչո՞ւ անմեղսունակ. ինծի կը թուի, թէ դատական բառապաշարէն կու գայ, ու կը նշէ արդիւնք, ոչ թէ պատճառը), discours – քննախօսութիւն (ամէն տեղ), repère – յեմակէտ (44), casuistique – դիպումաւարանութիւն (էջ 59), fonction եւ fonctionnement – գործառոյթ եւ գործառութիւն (ամէն տեղ շատ հետեւողական կերպով, քանի մը շփոթութիւններով երկուքին միջեւ, եւ ամէն պարագայի՝ նոյնիսկ հոն ուր «պաշտօն» բառը լիովին պիտի բաւէր fonction ըսելու համար), fonctionnel –

գործառական, *privilège* – միշտ՝ արտոնություն (այս մեկը հոս կը նշեմ, ոչ թե որովհետեւ նորաստեղծ բառ մըն է, կամ թարգմանական դժուարութեան մը պատասխանող գիւտ մըն է, այլ որովհետեւ կը զարմացնէ զիս. Հայաստանեան հայերէնով ինչպէ՞ս կը գործածուին այն ատեն՝ մենաշնորհ եւ առանձնաշնորհ բառերը), *appel* (դատի մը պարագային) – բողոքարկում (109), *proportion* – համամասնութիւն (126, բայց յաջորդ էջին վրայ *proportion* – մասշտաբ, ի հարկէ հոս «չափ»ի իմաստով), *définir, déterminer* – որոշարկել (134), *hétérogène, homogène* – տարասեռ, համասեռ (կանոնաւոր կերպով ամբողջ գիրքին ընթացքին, բայց *homogénéiser* բառին թարգմանութիւնը ատկէ չի սերի, տարօրինակ է, տե՛ս օրինակ էջ 122՝ համընդհանրացնել), *spéculatif* – մտահայեցողական (բայց այն ատեն սակայն փիլիսոփայութեան լեզուին մէջ *intuition*ը, Քանթի *Anschauung*ը ինչպէ՞ս պիտի թարգմանենք), *convergence* – յարամիտում (183, արեւմտահայերէնը կ'ըսէ՝ զուգամիտում), *allée* – շարամէջ (էջ 190), *taxonomic* – կարգաբաշխութիւն (196), *combinatoire* եւ *composition (de forces)* – համակցում, ուժերու համակցում (հարցը այն է, որ նոյն էջին վրայ, 250, նշուած երկու ֆրանսերէն բառերը կը թարգմանուին նոյն հայերէն բառով. եւ մէկուն կամ միւսին համար եթէ բառ մը կը փնտռուէր, ինչո՞ւ ոչ համալրում), *contrepartie* – հակակշիռ (288, մինչդեռ արեւմտահայերէն՝ հակակշիռ կը նշանակէ *contrôle*), *asymptote* – անհամդիպագիծ (293. եթէ իրապէս կը գործածուի Հայաստանի դպրոցներէն ներս ուսողութեան դասերուն, շատ գեղեցիկ բառ մըն է):

Ընթերցողը անդրադարձաւ, թէ շատ մը պարագաներու՝ միջոցը չունիմ գիտնալու թէ հայերէն բառը գործածակա՞ն է, թէ կը համապատասխանէ թարգմանական դժուարութեան մը ու տրուած է որպէս նորաստեղծ լուծում: Երբեմն ալ թարգմանիչը ինքը չի տիրապետեր իր ստեղծումին, կամ ուշ կ'անդրադառնայ բառի մը տեսակարար նշանակութեան, ինչպէս *composition*ի առիթով: Այս մասին ալ՝ յաջորդիւ:

3.3. Հիմա պիտի գայ ցանկը բոլոր իսկական դժուարութիւններուն, հոն՝ ուր թարգմանիչը չէ կրցեր գոհացուցիչ կերպով համարժէք մը գտնել, կամ անյաղթահարելի խոչընդոտի մը առջեւ գտնուել է, կամ ալ (ինչ որ ամենէն հետաքրքրականն է) լուծումներ ստեղծել է առանց հաւատարիմ մնալու իր իսկ լուծումներուն: Շատ են այսպիսի պարագաները: Ուրեմն պիտի յառաջանանք կարգով, ամէն մէկ օրինակին յատկացնելով յատուկ ուշադրութիւն:

3.3.1. Էջ 26 (Ֆ, 15), Ֆուֆոյ կը գրէ՝ «les notations de l'infamie se redistribuent», թարգմ.ը կ'ըսէ՝ «անարգանքի դրսեւորումները վերաբաշխուի են...», բայց նոյն էջին վրայ՝ «désormais le scandale et la lumière vont se partager autrement» կը դառնայ՝ «այսուհետեւ անարգանքը եւ լոյսը այլ ձեւով պէտք է բաշխուին»։ Հայաստանեան հայերէնը քանի որ գայթակղութիւն բառը կը գործածէ «ցանկութիւն, նախանձ» իմաստներով, դժուարութիւն ունի «scandale»ը թարգմանելու։ Ուրիշ տեղ մը՝ scandaleը թարգմանուած է պարզապէս «աղմուկ հանել»ու իմաստով։ Միւս դժուարութիւնը այստեղ՝ ֆր. infamie բառն է։ Թարգմանիչը անդրադարձեր է դժուարութեան, քանի որ աւելի ուշ (էջ 82) նոյն բառը կը թարգմանուի «խայտառակութիւն»։ Ամբողջ հարցը այն է, որ եթէ «խայտառակութիւն» է, չի կրնար «անարգանք» ըլլալ։ Այստեղ թարգմանութիւնը վերանայումի պիտի կարօտէր։ Բացայայտ է, որ այդ վերանայումը չէ կատարուեր։ Բայց այս ըսածս նիշդ է ամբողջ գիրքին համար, ծայրէ ծայր։

3.3.2. Ֆուֆոյին գիրքը, առնուազն իր առաջին բաժինով, կազմակերպուած է պատիժ գործադրելու արմատապէս տարբեր եղանակներու հակադրութեան հիման վրայ։ Առաջին ձեւը հանդիսաւորական է, երկրորդը՝ ծածուկ, ամօթով գործադրուած, բայց ա՛լ աւելի ազդու։ Երկուին միջեւ պատահած է «l'effacement du spectacle»։ Ընդհանրապէս «spectacle»ը կը թարգմանուի հոս «ներկայացում», ինչպէս էջ 28՝ «ներկայացման վերացում»։ Բայց քանի որ գոհացուցիչ չէ, ուրիշ ձեւեր ալ կը գործածուին (օրինակ «դիտարժան»ի միջամտութեամբ)։ Հասկնալի է թարգմանիչին վարանումը. «հանդէս» բառը չի յարմարիր այստեղ եւ ընդհանրապէս։ Լուծում չունիմ։ Ես պիտի ըսէի սակայն «հանդիսական», «հանդիսաւորութիւն»։ Եւ ուրեմն երկրորդ գլուխին վերնագիրն ալ (L'éclat des supplices) կրնար ըլլալ «խոշտանգումներու հանդիսաւորութիւնը», փոխանակ ըլլալու «Տանջապատիժներու դիտարժանութիւնը»։

3.3.3. Հիմա կը հասնինք աւելի էական բաներու, որոնք կապ ունին Ֆուֆոյական դրոյթի կորիզին հետ։ Նախ այս «savoir» բառը, որ սկիզբը կը թարգմանուի «գիտելիք», յետոյ՝ «իմացութիւն», եւ երբեմն «գիտութիւն»։ Այնքա՛ն կեդրոնական բառ մըն է այս մէկը Ֆուֆոյին մօտ, որ կարծեմ՝ պէտք է միաւորել ու որդեգրել մէկ ու միակ թարգմանութիւն։ Բայց հայերէնը չ'ընձեռներ բնականօրէն այդ հնարաւորութիւնը։ Երկու հարիւր տարիէ ի վեր՝ գերմանական փիլիսոփայութիւնը չէ թարգմանուեր հայերէնով, ու հետեւաբար՝ մէկուն հոգը չէ եղեր գերմաներէն Wissen բառին դէմ հայերէն մը որոշելու

եւ հետեւողական կերպով գործադրելու: Այնպէս որ այսօր մատնուած ենք անյաղթահարելի դժուարութիւններու: Եթէ «իմացութիւն» է, պէտք է ծայրէ ծայր այդ բառը պահել: Ինչո՞ւ վերապահ եմ այդ բանին նկատմամբ: Միայն ու միայն որովհետեւ արեւմտահայերէնը զայն կը գործածէ գերմաներէն «Verstand»ի որպէս փոխարժէք (Ֆր.՝ entendement): Բայց առարկութիւն մը չէ բնաւ: Միայն թէ հոս ալ՝ թարգմանութիւնը վերանայումի կը կարօտէր, որպէսզի սկիզբի «գիտելիք»ները վերածուէին «իմացութեան» (որ ի միջի այլոց՝ յառաջաբանին մէջ Աննա Յակոբեանի գործածած բառն է):

Նոյն դասին մէջ կը մտնէ «նշմարտութիւն» բառը: Զարմանալի կրնայ թուիլ ընթերցողին: Ֆր. «vérité»ն ուրիշ ի՞նչ կրնայ ըլլալ եթէ ոչ «նշմարտութիւն»: Եւ սակայն թարգմ.ը մեծ հարց մը ունի այս բառին հետ, հաւանաբար՝ արդարացի մտահոգութեամբ: Ահաւասիկ քանի մը օրինակներ: Ֆ, էջ 44՝ «On peut à partir de là retrouver la fonction de la question comme supplice de vérité» (Հոսկէ կարելի է վերադառնալ չարչարանքի պաշտօնին որպէս նշմարտալարոյց խոշտանգում), մինչդեռ Հ, էջ 63՝ «Իրանից ելնելով տանջախնութեանը պէտք է վերագրել յանուն արդարութեան տանջախարելու գործառնոյթ»: Կամ Ֆ, էջ 47՝ «On le charge... de proclamer sa condamnation et d'attester ainsi la vérité de ce qui lui a été reproché» (Իրեն պաշտօն կը տրուի դատապարտութիւնը յայտարարելու եւ այսպէտով՝ մեղադրանքին նշմարտութիւնը փաստելու կամ հաւաստիացնելու), մինչդեռ Հ էջ 66՝ «Նրա վրայ ինչ-որ առումով դրում է նրան հասցէագրուած մեղադրանքը յայտարարելու եւ հաստատելու պարտականութիւնը»: Այստեղ՝ մեղադրանքը կը յայտարարուի եւ ոչ թէ դատապարտութիւնը, իսկ նշմարտութիւնը կ'անհետանայ: Ֆ, էջ 48՝ «Un supplice bien réussi justifie la justice dans la mesure où il publie la vérité du crime dans le corps même du supplicié» (Յաջող խոշտանգում մը կ'արդարացնէ արդարութիւնը այն չափով որ ռեիթին կամ յանցագործութեան նշմարտութիւնը կը հրապարակէ խոշտանգողի մարմնին ընդմէջէն), մինչդեռ Հ, էջ 68՝ «պատժակիրի մարմնի միջոցով իսկ հրապարակում է յանցանքի իսկութիւնը»: Կամ Ֆ, էջ 50՝ «...le corps a produit et reproduit la vérité du crime» (մարմինը արտադրած ու վերարտադրած է ռեիթին նշմարտութիւնը), մինչդեռ Հ, էջ 69՝ «մարմինը նորից ու նորից վերականգնում է յանցանքի եղելութիւնը», իսկ նոյն պարբերութեան մէջ՝ «Le corps... assure la synthèse entre la réalité des faits et la vérité de l'information» (մարմինը կ'ապահովէ պատահածներու իրականութեան եւ տեղեկութիւններու նշմարտութեան միջեւ կապակցութիւնը կամ համադրումը), մինչդեռ՝ «մարմինը

ապահովում է փաստերի իրողութեան եւ հետաքննութեան ճշմարտացիութեան... համադրումը»⁶: Դժուար է հասկնալ, թէ ինչո՞ւ թարգմ.ը կը խրաչի «ճշմարտութիւն» բառէն: Եթէ Ֆուկոյ ուզէր ըսել «ոճիւրիւն եղելութիւնը», պիտի ըսէր՝ «la réalité du crime». Եթէ ուզէր ըսել «ոճիւրիւն ճշմարտացիութիւնը», պիտի ըսէր՝ «la véracité du crime»: Արդեօք թարգ.ին արդար մտահոգութիւնը ա՞յն էր, թէ ինչպէ՞ս կարելի է խոշտանգուած մարմնով փաստել մեղադրանքին ճշմարտութիւնը: Ինչպէ՞ս կրնայ խոշտանգումը ըլլալ «ճշմարտայարոյց»:

Աւելցնեմ ճշմար մը եւս: Ինչպէս պատահեր էր «ճշմարտութիւն» բառին հետ, թարգմանիչը շատ համակարգայնօրէն խուսափած է Ֆուկոյի «économique» բառը «տնտեսութիւն» կամ «տնտեսականութիւն» թարգմանելէ: Տեղը գործածած բառերու լման երանգապնակ մը կայ՝ համակարգ, կառուցուածք, կազմակերպուածք, նոյնիսկ էջ 102՝ քաղաքական կազմակերպուածութիւն, երբ սակայն յստակ է որ Ֆուկոյ կ'ուզէր ըսել «քաղաքական տնտեսութիւն», ակնարկելով (հեգնականօրէն կամ ոչ) այդ անունը կրող գիտութեան (յայտնի է գիրքին հակա-մարքսական ձգտումը): Տնտեսութիւն բառին գործածութիւնը թերեւս ամենէն լաւ ձեւով քացատրուած է էջ 125, ուր կ'ըսուի թէ Բարեկարգիչները պէտքը կը գգային իշխանութեան ներգործութիւնները (les effets de pouvoir) կանոնաւորելու (եւ հոս ֆրանսերէն բառը réguler է), ինչպէս պետականօրէն կը կանոնաւորեն ատելտրական փոխանակութիւնները եւ ուրեմն՝ տնտեսական համակարգը: Այդ էջին վրայ, թարգմ.ը կը գործածէ ի հարկէ՝ «տնտեսական» եւ «տնտեսութիւն»: Բայց ընդհանուր առմամբ՝ թարգմ.ին տպաւորութիւնը այն եղած է, որ «տնտեսութիւն» հայերէնի մէջ կը յղուի միմիայն ինչքերու արտադրութեան եւ փոխանակութեան մարզին ու հետեւաբար՝ գործածելի չէ փոխաբերական իմաստով, որպէս համակարգ, գործառութիւն, որպէս փոխանակութիւններու կանոնաւորում:

⁶ Հոս նաեւ ամբողջ տող մը չկայ հայերէն թարգմանութեան մէջ, քանի որ «des actes de procédure et du discours du criminel»-ը չէ թարգմանուած: Ուրիշ շատ մը անհետացած ու չթարգմանած տողեր կան գրքին մէջ: Ատոնց ցանկը պիտի տամ դէպի վերջաւորութիւն: Բայց այս ամբողջ պարբերութիւնը գրելէ ետք միայն անդրադարձայ, որ իրականութեան մէջ մոռցեր էի շարք մը ուրիշ օրինակներ: Ընթերցողը կը յիշմ պարզապէս ֆր. էջ 24-ին եւ հյր. էջ 37-ին, ուր քանի մը տողի մէջ երեք անգամ «vérité» բառը կը կրկնուի, ու ո՛չ մէկ անգամ կ'երեւի հայերէնին մէջ: Տե՛ նաեւ էջ 132 եւ 188, ուր այս անգամ «vérité» բառը կը թարգմանուի «ստոյգութիւն» (sic):

3.3.4. Հակառակ ուղղութեամբ՝ պէտք է փննել հայերէն թարգմանութեան մէջ գործածուած «կանոնակարգ» բառը եւ անկէ սերած բայական ու ընթացական ձեւերը: Այդ բառը սկիզբը մէկ անգամ (էջ 42) կու գայ որպէս «régime»ի համարժէք: Բայց շատ շուտ կը փոխուի անոր վերապահուած իմաստաբանական դաշտը, եւ «կանոնակարգ»ը կը թարգմանակ յաշորդաբար ֆր. *règle, règlement* (օրինակ՝ 115), եւ *code* բառերը, եւ ունինք հետեւաբար՝ «կանոնակարգել» «régler»ի դէմ (64), բայց նաեւ «coder»ի (244), «régulariser»ի (195), ու նաեւ անսպառիկ կերպով՝ «scander»ի (193): Ուրկէ վերջապէս «կանոնակարգում» ձեւը, ըսելու համար *codification, codage, règlement, régulation* եւ նոյնիսկ *mise en ordre* (196), եւ տեղ մըն ալ՝ *ajustement* (122): Առանց մոռնալու էջ 201ի «կանոնակարգում»ը թարգմանելու համար «canonique»: Եւ քանի որ այս երկար ցանկին մէջ ամենէն տարօրինակը «scander»ն է, ահաւասիկ նախադասութիւնը. «la grande discipline militaire s'est formée... à travers une rythmique du temps qui était scandée par les exercices de piété» (Ֆ, 151), եւ հայերէնը՝ «գիւնդարական խիստ կարգապահութիւնը կազմաւորուեց ժամանակի բարեպաշտութեան դրսեւորումներով կանոնակարգուած ուղիղութեամբ» (Հ, 197): Բոլոր այս թարգմանութիւնները թերեւս ընդունելի են: Բայց երբ նոյն էջին վրայ (196-7) «կանոնակարգել»ը կը թարգմանէ *mettre en ordre* (բազմակիւսութիւնը), *scander* (ուղիղութիւնը), եւ *réguler* (ժամանակը), ու «կանոնակարգ»ն ալ կը գործածուի ըսելու համար *règlement*, ուրեմն մէկ եզր տարբեր եզրերու փոխարէն, եւ ընդունելով հանդերձ թէ էութեամբ՝ միատեսակ գործողութիւն մըն է նկարագրուածը, պէտք է ընդունիլ որ տարօրինակութիւն մը կայ: Մէկ փոքր ձգելով *scander*ի եւ *ajuster*ի ծայրայեղ պարագաները, երկու շարք միացուած են այստեղ. *régler*ի շարքը եւ *codifier*ի շարքը: Հիմա տեսնենք, թէ ի՞նչ կը նշանակեն այդ բառերը: *Régler* իմ հայերէնովս՝ պիտի ըլլայ կարգաւորել, *règlement*՝ կանոնագիր, *règlementation*՝ կանոնագրութիւն, *codifier*՝ կանոնի վերածել (օրինակ՝ սովորոյթներ, պահածք մը, շարժումներ), *réguler*՝ կանոնաւորել: Կ'ընդունիմ, որ նոյն ընտանիքին մաս կը կազմեն այս բոլորը եւ երբեմն ալ՝ փոխարինելի են: Հոս թարգմանիչին որոշումը եղած է բոլորը մէկ բառով արտայայտել, որ հաւասար է՝ նոյն ջուրով լուալու: Այս երկու շատ նման շարքերուն հետ խառնուած է սակայն երրորդ շարք մը, որ *code/codage*ի շարքն է: Ուրեմն ծայրէն պէտք է սկսիլ: Գլխագիր *Code*ը կանոնագիրքն է, օրէնսգիրքը, կամ աւելի պարզ ձեւով՝ հաւաքուած կանոններու համալրումը (այդ կանոնները կրնան նաեւ գրուած չլլալ, ինչպէս երբ կ'ըսեն *le code de la civilité*): Գլխագիր այս Կոտին հետ քիչ թէ շատ կը յարմարին *codifier*ն եւ *codification*ը: Վերջինս կը նշէ կանոններու

վերածելու արարքը, ո՛չ անպայման ֆաղափարական կամ ֆրեական օրէնագիրքի մը միջոցաւ: Բայց գլխաւոր Codeի կողքին՝ կայ առանց գլխաւորի codex, որ գաղտնի կանոնն է (գոր կը գործածես օրինակ գրութիւն մը կոտաւորելու համար, ուրեմն՝ թափնագիր) կամ տեխստ մը, պահուածք մը, գործառութիւն մը լոյսեային կառավարող կանոններու շարքը (արեւմտե՛կ կարգանիշ): Ասկէ կու գայ codage թաղը, որ շատ կապ չունի codificationին հետ: Բայց եթէ «կանոնակարգ» բառը պիտի գործածուի նաեւ փոքրատառ այս codeին համար, եւ հետեւաբար՝ «կանոնակարգում»ը codage ըսելու համար, այն ատեն շփոթութիւնները կը դառնան անխուսափելի: Codifier եւ codification սովորական՝ ստանդարտ ֆրանսերէնին կը պատկանին: Մինչդեռ coder եւ codage ինչպէս որ կը գործածուին հոս (եւ հոս՝ գաղտնի ոստիկանական վէպի մը մէջ չենք ապահովաբար) վաթսուևական թուականներուն կամ ասկէ քիչ մը առաջ կառուցապաշտ դպրոցին կողմէ ֆրանսերէնի մէջ ներմուծուած եզրեր են, եւ ուրեմն՝ կառուցապաշտ բառապաշարին կը պատկանին: Ֆրանսացի կառուցապաշտներն ալ, բնական է, զանոնք ուս կառուցապաշտներէն ժառանգած են: Coderին եւ codifierին միջեւ կատարեալ շփոթութիւնը յայտնի է օրինակ էջ 119, ուր «il devient nécessaire de contrôler et de recoder toutes ces pratiques illicites»ը (անհրաժեշտ կը դառնայ բոլոր այդ ապօրինի կիրառումները հակակշռի տակ պահել եւ վերակողաւորել) կը թարգմանուի «անհրաժեշտ է դառնում հսկողութիւն սահմանել բոլոր այդ անօրինական գործողութիւններին վրայ եւ նրանց համար օրէնագրում նոր յօդուածներ նախատեսել»:

Եզրակացութի՞ւն: Բոլոր թարգմանութիւնները ընդունելի են, եւ հոս ինչպէս ըսի՝ առարկութիւն իսկ չունիմ կարգաւորումի, կանոնաւորումի, կանոնագրութեան, կանոնակարգումի եւ անոնց նմաններուն միջեւ միախառնումին դէմ: Բայց երբ մասնագիտացած coder/codageն ալ մէջը կը մտնէ, այն ատեն շփոթութենէն աւելի բան մըն է: Թարգմանական անլրջութիւն կը դառնայ:

3.3.5. Նման պարագայ մը կայ «հնագանդ», «հնագանդութիւն» եւ «հնագանդեցում» բառերու կապակցութեամբ: Մինչեւ հիմա ըսածներս մանրութիւններ էին, որոնք խորունկ կերպով չէին վիրաւորեր Փուֆոյի հիմնական դրոյքները: Ասկէ սկսեալ, այդ հիմնական դրոյքներուն կը մօտենանք: Ուրեմն պիտի պատմեմ «հնագանդ» բառին ողիսականը եւ պիտի հասնիմ փիլիսոփայական բաւական կարեւոր խնդիրներու: «Հնագանդ»ին գործածութիւնը առաջին հերթին զարկած է աչքիս էջ 43ին վրայ (ֆր., էջ 28): Թերեւս կայ ատկէ առաջ:

Պիտի մեղքերեմ ամբողջ պարբերութիւնը, քանի որ հոն՝ Ֆուֆոյ իր ամբողջ ծրագիրը կ'ամփոփէ քանի մը տողի մէջ.

En somme, essayer d'étudier la métamorphose des méthodes punitives à partir d'une technologie politique du corps où pourrait se lire une histoire commune des rapports de pouvoir et des relations d'objet. De sorte que par l'analyse de la douceur pénale comme technique de pouvoir, on pourrait comprendre à la fois comment l'homme, l'âme, l'individu normal ou anormal sont venus doubler le crime comme objets de l'intervention pénale; et de quelle manière un mode spécifique d'assujettissement a pu donner naissance à l'homme comme objet de savoir pour un discours à statut "scientifique".

Միով բանիւ, փորձել պատժական մեթոտներու կերպարանափոխութիւնը ուսումնասիրել մեկնելով մարմնի վրայ գործող թեքնաբանական քաղաքականութենէ մը, ուր կարելի պիտի ըլլար կարգաւ ե՛ւ իշխանութեան յարաբերութիւններու, ե՛ւ առարկայի հետ վերաբերմունքի՝ պատմութիւնը, որպէս մէկ ու միակ պատմութիւն: Այնպէս որ վերլուծելով դատապատժական մեղմութիւնը որպէս իշխանութեան թեքնիք, պիտի կարենայինք միաժամանակ հասկնալ, թէ ինչպէս մարդը, հոգին, բնականոն կամ անբնականոն անհատը տրամադրելի դարձած են ռիթմէն գտն որպէս քրեական միջամտութեան կրկնակի առարկաներ. եւ թէ ինչ ձեւով ենթակայացումի տեսակարար եղանակ մը կըցած է ծնունդ տալ մարդ ըստածին, որպէս «գիտական» կարգավիճակ ունեցող մտախօսութեան մը համար տրամադրելի՝ մակայցութեան առարկայ:

Հոս ընթերցողը լաւ կը հասկնայ, կը յուսամ, թէ ինչո՞ւ Ֆուֆոյ պէտք ունի «savoir» բառին եւ թէ ինչպէ՛ս գայն կը գատորոշէ չակերտի մէջ պահուած «գիտութենէն»: Կը հասկնայ նաեւ, թէ *Հսկել եւ պատժել* գիրքը կը շարունակէ *Բռնել եւ իրել* գիրքին ծրագիրը, ունենալով իրրեւ նպատակ՝ նկարագրել «մարդ»ուն ծնունդը որպէս «գիտական» յորջորջուած մտախօսութեան մը կամ ֆնմախօսութեան մը առարկան: Երկու տեսակի նկարագրութիւններ պիտի հետապնդուին ուրեմն գու-

⁷ Ֆրանսերէն՝ «relation d'objet» արտայայտութիւնը Ֆրէճոյտեան բառապաշարէն մտած է նախ Լաֆանի, յետոյ՝ Ֆուֆոյի լեզուին մէջ, բնական է՝ վերջինիս պարագային ամբողջութեամբ փոխելով իր իմաստը: Հ.յ. Բարգմանութիւնը հոս կ'ըսէ՝ «առարկաների յարաբերութիւններ»: Աւելի անդին (էջ 188) «cette relation d'objet» բարգմանուած է «այդ առարկայական յարաբերութիւնը»: Երկուսն ալ սխալ են: Ամբողջ հարցը այն է, մինչեւ իսկ Ֆրէճոյտի տեսութիւններուն մէջ, որ առարկայի մը հետ յարաբերութիւնը սկզբնապէս չի պահանջեր գոյաւոր ենթակայ մը: Բայց այն վայրկեանին երբ առարկան կը կազմուի որպէս այդ, կը կազմուի ենթակայի մը *համար*: «Ենթակայ»ի այս իմաստը (ոչ թէ որպէս ենթարկուած, այլ որպէս ներգործոն) բացատրուած է մեր յաջորդ պարբերութեան մէջ:

գահեռաբար: Առաջինը ցոյց պիտի տայ քրեական միջամտութեամբ նոր առարկայի մը կազմաւորումը, որ ռեիբը չէ՝ միայն, այլ ռեիբէն անդին՝ անհատն է, անհատին բնականոնութիւնը եւ բնականոնացումը: Երկրորդը ցոյց պիտի տայ «մարդու գիտութիւններ»ուն կազմաւորումը, կազմաւորման պատմական ընթացքը: Երկուքն անշուշտ ո՛չ թէ միայն գուգահեռաբար կ'ենթանան, այլ մէկ ու նոյն շարժընթացն են: Քրեական գործողութիւնը կ'ենթակայեցնէ անհատը, զայն ենթակայ կը դարձնէ մարմիններուն (եւ հոգիներուն) վրայ աշխատող քաղաքականութեան մը. միեւնոյն ատեն, նոյն շարժումով, նոյն այդ անհատը (իր բնականոնութեան ճնշարկումով եւ անբնականոնութեան ուղղումով) կը դառնայ գիտութեան առարկայ: Ենթակայեցումը՝ առարկայացում է: Ենթակայեցումի գործողութեան ընդմէջէն է, որ նոր առարկան երեւան կու գայ ու նոր իմացութիւնը հնարաւոր կը դառնայ: Փոխադարձաբար՝ այդ իմացութիւնը կը ծառայէ ա՛լ աւելի ենթակայեցնելու (եւ ենթակայացնելու) ենթական:

Բայց առ այժմ նիւթս «հնազանդութիւն»ն էր: Մէջքերուած հատուածին մէջ՝ Հայաստանեան Թարգմ.ը *assujettissement* բառը կը վերծանէ որպէս «հնազանդեցում»: Եւ ո՛չ միայն այս հատուածին մէջ, այլ՝ գիրքին մէկ ծայրէն միւսը: Այդ ընելով՝ կը փախցնէ վերը բացատրուած կապակցութիւնը ենթակային, ենթակայեցումին եւ առարկայացումին հետ: Ինչ որ վնասակար չէ անշուշտ, եթէ հարցը բառախաղի մը մակարդակին պիտի մնայ: Ընթերցողը նշմարեց, որ վարանում մը ունեցայ քանի մը տող առաջ: Պէտք է ըսէի՝ ենթակայեցնե՞լ թէ ենթակայացնե՞լ: Առաջինը պիտի նշանակէր *assujettir*, երկրորդը՝ *subjectiver* կամ *subjectiviser*: Կա՞յ այդպիսի տարբերութիւն հայերէնի մէջ, վստահ չեմ: Կը յարասէի Ֆուլոյին ըսածը, եւ հոս՝ Ֆուլոն կը մնայ ենթակայեցումի մակարդակին: Չի բացատրեր, թէ ենթակայեցումը նաեւ՝ ենթակայացում մըն է, *assujettissement*ը *subjectivation* մըն է, Հայաստանեան բառով՝ սուբյեկտի կազմութիւնն է, սուբյեկտիւացում է: Եւ քանի որ չի բացատրեր այդ կէտը, մենք ալ ըստփայլած չենք հասկնալու որ բառախաղէն անդին կ'անցնի այստեղ: Թերեւս պէտք է լլայ յիշեցնել, թէ բառախաղը եւրոպական լեզուներուն մէջ՝ *sujet* բառին կրկնակի իմաստէն կը բխի: *Sujet*ն ենթական է որպէս ենթարկուած: Ենթարկուած իշխանութեան մը, Թագաւորի մը, օրէնքի մը (կամ ստորոգացումի մը): Բայց ԺԼ. դարէն սկսեալ՝ *sujet* բառը ամբողջական շրջումով մը սկսած է նշանակել ճիշդ հակառակը, այսինքն՝ ինքնիշխան անհատը, այն մէկը՝ որ ի՛նքը կը սահմանէ ինքզինք, ինքն իրեն կու տայ իր օրէնքը: Փոխանակ ենթարկուած ըլլալու

ստորագելիներուն եւ ստորագացման, կը դառնայ տէրբայր, բային տէրը, խաղին տէրը, սուրբեկտ, օբյեկտին նիշդ հակառակը, օբյեկտին հակերեսը: Ենթակա՞յ: Բայց հայերէնը արձանագրա՞ծ է ԺԸ. դարու այդ յեղափոխութիւնը, թէ ո՞չ: Լուրջ հարց է եւ լուրջ հարցում: Այդ հարցումին պատասխանէն կախեալ է թարգմանիչի մեր կեցումաժը: Ինչպե՞ս պիտի թարգմանենք *assujettissement* բառը: Ենթակայեցո՞ւմ, ենթակայացո՞ւմ, թէ հնազանդեցում:

Բայց պահ մը եւս մնանք «հնազանդութեան» եւ «հնազանդեցում»ին վրայ: Նոյն «հնազանդեցում» բառը կը գործածուի ծայրէ ծայր թարգմանելու համար «*soumission*» (առաջին անգամ կը հանդիպիմ էջ 49), եւ անմիջապէս ետքը բայց այս անգամ պատահականօրէն՝ թարգմանելու համար «*maîtrise*» բառը (էջ 51), փոխանակ ըսելու օրինակ առաջինին համար՝ ենթարկում եւ երկրորդին՝ տիրապետութիւն: Աւելի ուշ (էջ 85) «*allégeance*» բառն է, որ կը թարգմանուի «հնազանդութիւն»: Եւ բնական է՝ «*obéissant*»ն ալ կը թարգմանուի «հնազանդ» (օրինակ էջ 173), եւ նոյն էջին վրայ առանց վարանումի՝ ունինք «հնազանդ», ըսելու համար «*soumis*»: Քիչ մը անդին նոյնպէս՝ «*sujétion*»ն է, որ կ'արժանանայ «հնազանդութեան» (էջ 182)⁸: Բայց այս ամբողջը բաւական չըլլալով՝ Գ. բաժինէն սկսեալ (որուն առաջին գլուխը կը կոչուի «*Les corps dociles*»), կան նաեւ «*docile*» եւ «*docilité*» բառերը, որոնք կանոնաւոր կերպով կը թարգմանուին «հնազանդ» եւ «հնազանդութիւն»: Եղաւ վեց տարբեր բառեր (*assujettissement*, *sujétion*, *obéissance*, *soumission*, *allégeance*, *docilité*) եւ վեց տարբեր առումներ (նիշդ է՝ երբեմն ո՛չ շատ հեռու իրարմէ), որոնք կը թարգմանուին «հնազանդ»ով ու «հնազանդութեամբ»: Ընդհանրապէս տեխնիկ հասկացողութեան համար վտանգաւոր չեն այդպիսի միախառնումները, բայց ներկայ պարագային ընդհակառակը՝ ֆուֆոյական դրոյքին կորիզային մէկ կէտին կը վերաբերի, քանի որ իշխանութեան կապակցութիւններուն հետ զուգահեռաբար եւ ուրեմն ենթակայեցման ու ենթարկման հոլովոյթով կը կազմուին դրական իմացութիւնները եւ ճշմարտութեան որոշ եղանակաւորումի մը համապատասխանող ենթակաները, որոնք կրնան ետքը հնազանդ ըլլալ թէ ոչ, այդ մէկը իրենց գիտնալիքն է:

⁸ Նօթերս կարդալով, կ'անդրադառնամ, որ էջ 183ին եւ 185ին վրայ «գործողութիւն» բառը նոյն սիստեմով երեք անգամ կը գործածուի, թարգմանելու համար յաջորդաբար՝ *figure*, *fonctionnement* եւ *action*: Ինչո՞ւ ոչ՝ կերպար, գործառութիւն եւ արարք:

Եւ քանի որ Հայաստանեան հայերէնը «ենթակայ» բառը չի գործածեր երբեք «սուբյեկտ»ի իմաստով, կը մնայ նայիլ թէ ի՞նչ ձեւով կը գործածուի նորէն ալ այդ բառը: Ահաւասիկ հատուած մը, ուր «ենթակայ» եւ «սուբյեկտ» դրուած են կողք կողքի, Ֆր. էջ 188, հյ. էջ 243-244.

Le pouvoir disciplinaire... s'exerce en se rendant invisible; en revanche il impose à ceux qu'il soumet un principe de visibilité obligatoire. Dans la discipline, ce sont les sujets qui ont à être vus. Leur éclairage assure l'emprise du pouvoir qui s'exerce sur eux. C'est le fait d'être vu sans cesse, de pouvoir toujours être vu, qui maintient dans son assujettissement l'individu disciplinaire. Et l'examen, c'est la technique par laquelle le pouvoir au lieu d'émettre les signes de sa puissance, au lieu d'imposer sa marque à ses sujets, capte ceux-ci dans un mécanisme d'objectivation.

(Կարգապահական իշխանութիւնը... կը բանի անտեսանելի մնալով. հակադարձաբար իրեն ենթարկուածներուն կը պարտադրէ ստիպողական տեսանելիութեան սկզբունք մը: Կարգապահութեան համակարգին մէջ, ենթականերն են որոնք պէտք է տեսնուին: Լուսաւորուած ըլլալը կ'ապահովէ իրենց վրայ գործադրուած իշխանութեան գործութիւնը: Անդադար տեսնուիլն է, անդադար տեսանելի ըլլալն է, որ կարգապահական անհատը կը պահէ իր ենթակայեցման վիճակին մէջ: Եւ քննութիւնը այն թեքնիքն է որուն միջոցաւ իշխանութիւնը փոխանակ իր ուժին նշանները արժեւոր, փոխանակ իր ենթականերուն վրայ իր դրոշմը տպելու, զանոնք կը կապտէ առարկայացումի մեքենայութեան մը մէջ:

Եւ ահա Հայաստանեան հայերէնով տարբերակը.

Կարգապահական իշխանութիւնն իրականանում է անտեսանելի դառնալով, փոխարէնն այն իր ենթակաների համար պարտադիր է դարձնում տեսանելիութեան սկզբունքը: Կարգապահութեան սուբյեկտները պէտք է տեսանելի լինեն: Նրանց լուսաւորուած լինելն ապահովում է նրանց վրայ իշխանութեան ներգործութիւնը: Կարգապահութեան ենթակայ անհատին հնազանդ է պահում այն փաստը, որ իրեն անընդհատ տեսնում են, անընդհատ կարող են տեսնել: Եւ քննութիւնն այն ձեւն է, որով իշխանութիւնն իր գործութեան նշանները տարբերելու⁹ փոխարէն, իր հպատակներու վրայ իր խարանդ դնելու փոխարէն, վերջիններս ընդգրկում է այնպիսի մեխանիզմի մէջ, որ նրանց օբյեկտների է վերածում :

Ընթերցողը կը նշմարէ, որ երկու անգամ «ենթակայ» բառը կ'երեւի այս առոյթուն մէջ, «ենթարկուած»ի իմաստով: Իսկ հոն ուր փրան-

⁹ Տարօրինակ ձեւով գործածուած է հոս «տարբերել» բառը: Սխալ մըն է արդեօք:

սերենը կ'ըսէ *sujet*, հայերենը կը գործածէ «հպատակ» կամ «սուբյեկտ» բառերը: Միւս իւրապատկութիւնները զանց կ'առնեմ: Բայց հոս կ'երեւի թէ լեզուական երեւոյթի մը հետ գործ ունինք, եւ ոչ թէ թարգմանական որոշումի մը հետ: Երեւոյթ թէ որոշում, հետեւանքներ ալ ունի: Երբ օրինակ՝ «*sujet de connaissance*» կը թարգմանուի «նախադէպ անձ» (էջ 48), քիչ անդին «*personnalité*» կը թարգմանուի «անհատականութիւն», փոխանակ ըլլալու «անձնատրութիւն»:

3.3.6. Կը հասնինք այսպէս վերջին դժուարութեան մը, որուն դէմ թարգմանիչը պայքարած է ամբողջ գիրքին երկայնքին: Առէք ֆրանսերէն *délit, délinquance, délinquant* բառերը, ասոնց կողքին դրէ՛ք նախ՝ *crime, criminel, criminalité*, յետոյ՝ *infraction, infracteur* շարքերը, աւելցուցէ՛ք Ֆուռնիին կողմէ շատ գործածուած եւ շատ ինքնուրոյն՝ *illégalisme*ը, եւ այսպէս քանի մը ուրիշներ, ու կ'ունենաք գրեթէ անլուծելի կացութիւն մը: Սկսինք *crime, criminel, criminalité* շարքով: Կրնաք ըլլալ «ոնիր, ոնրագործ, ոնրագործութիւն», բայց թարգմանիչը իրաւամբ երբեք այդ շարքը չի գործածեր, որովհետեւ ֆրանսերէն *crime*ը կրնայ շատ աւելի «մեղմ» նշանակութիւն մը ունենալ: Ուստի՝ «յանցագործ» եւ «յանցագործութիւն»: Բայց այն ատեն «*criminalité*» կը մնայ անթարգմանելի կամ դժուար կը գատորոշուի «*crime*»էն: Երկուքն ալ՝ յանցագործութիւն: Ահա երկու օրինակ: «*Cet illégalisme nécessaire ... rejoignait la criminalité...*» (էջ 85) թարգմանուած է «այդ անհրաժեշտ անօրինականութիւնը ... միանում էր յանցաւորութեան» (էջ 114): Այս օրինակը շատ խօսուն չէ: Երկրորդը պիտի մէջբերեմ աւելի երկար, որովհետեւ իր մէջ կը պարունակէ արդէն վերը յիշուած շարքերուն ամբողջ դժուարութիւնը, որ բացայայտ պիտի դառնայ գիրքին նախավերջին գլուխին մէջ: Նախ ֆրանսերէնը (էջ 103).

A travers la récidive, ce qu'on vise ce n'est pas l'auteur d'un acte défini par la loi, c'est le sujet délinquant, c'est une certaine volonté qui manifeste son caractère intrinsèquement criminel. Peu à peu, à mesure que la criminalité devient, à la place du crime, l'objet de l'intervention pénale, l'opposition entre primaire et récidiviste deviendra plus importante...

Ու ահա վերստին փորձ մը արեւմտահայերէն թարգմանութեան, որ փորձ մըն է միայն.

Կրկնափորձ յանցանքին ընդմէջէն դիտարկուածը օրէնքով սահմանուած արարքի մը հեղինակը չէ, այլ՝ յանցագործութեան մղուած ենթական: Դիտարկուածը որոշ կամեցողութիւն մըն է, որ կը բացայայտէ իր ներյատուկ նկարագիրը որպէս յանցագործ նկարագիր: Երբ այս յանցա-

գործ նախատրամադրութիւնը կը դառնայ քրեական միջամտութեան առարկան, գրաւելով բուն յանցանքին տեղը, հետզհետէ աւելի կը շեշտուի յանցանքի եւ կրկնափորձ յանցանքի միջեւ հակադրութիւնը...

Իսկ Հայաստանեան հայերէնով (էջ 136).

Կրկնայանցագործութեան դէպքում նշանակէտը ոչ թէ օրէնքով դատապարտուող արարքի հեղինակն է, այլ իրաւագանցի անձը, նրան ներշնչող յանցագործ բնոյթը դրսեւորող հակումը: Հետզհետէ, այն չափով որ յանցագործութեան փոխարէն յանցաւորութիւնն է դառնում քրեական միջամտութեան առարկայ, առաջին անգամ գործուած յանցանքի եւ կրկնայանցագործութեան հակադրութիւնը աւելի ու աւելի է շեշտուում:

«Criminalité» բառը ֆրանսերէն կը նշէ սովորաբար յանցագործութեան, գողականութեան ընդհանուր երեւոյթը եւ բառը այդ իմաստով կը գործածուէր Ֆուֆոյին կողմէ առաջին օրինակիս մէջ: Բայց այս երկրորդ օրինակովս՝ պատկերը ամբողջութեամբ կը փոխուի: Հոս «crime» եւ «criminalité» հակադրուած են իրարու: Առաջինը կը նշէ արարքը, որ պէտք է ըլլար դատական հայեացքին միակ նշանակէտը: Երկրորդը կը նշէ նախապատրաստութիւն մը, նախատրամադրութիւն մը, պարագաներու լման ցանցը, համալիրը, որոնք յանցագործը դարձուցած են ինչ որ է. ըսեմք՝ տանջուած մանկութիւն, աղքատութիւն, դասակարգային պայմաններ, շրջանակ, հոգեբանութիւն, ուրեմն՝ հոգեկան եւ ընկերային համածիրը, կամ ըսեմք՝ ներքին ու արտաքին ենթահողի ոճրածին բնոյթը: Այս իմաստը «criminalité» բառին համար՝ յատուկ է Միշլէ Ֆուֆոյին: Ֆրանսերէն բառ մըն է գործածուածը եւ սակայն աննշմարելի օրէն, պատրաստական լայնածաւալ աշխատանքով մը, տեղ մը կը հասնի ուր բառը կը գործածուի շատ բնականօրէն իր Ֆուֆոյական, եւ ոչ թէ իր ֆրանսական իմաստով: Ի՞նչ է քարգմանիչին հակադրութիւնը հոս: Ո՛չ թէ բառ մը ստեղծել, ո՛չ թէ բացատրողական քարգմանութիւն մը առաջարկել (ինչպէս ես ըրի վերը), այլ՝ սովորական բառ մը առնել եւ յուսալ որ Ֆուֆոյական նշանակութիւնը պիտի լսուի անոր մէջ, հոս՝ «յանցաւորութիւն»: Անշուշտ այդ ձեւով կորսուած է «caractère intrinsèquement criminel»-ի եւ «criminalité»-ի նոյնահնչութեամբ պատրաստուած հոմանշութիւնը: Քրեական միջամտութեան կողմէ դիտարկուածը «անձ» մը չէ հոս (ինչպէս կը կարդանք Հայաստանեան քարգմանութեան մէջ), այլ ենթական, գրեթէ բնականօրէն յանցագործութեան մղուած ենթական: Իսկ ենթական, կը կրկնեմ, անհատը չէ, արարքին հեղինակը չէ: Ենթական կարգապահութիւններու «քաղաքական տնտեսութեամբ» որոշադրուածն է, իր

Ֆուկոյական ենթակայի սահմանումովն իսկ: Դիտարկուածը ուրեմն՝ այդ որոշադրումն իսկ է: Հոս կը գտնուին տակաւին ժԸ. դարու վերջաւորութեան: Եւ Ֆուկոյ կ'ըսէ. այդտեղ է, այդ վաղ շրջանին, որ կը կազմուին «մարդաբանական անհատականացման եղանակները», այն իսկ եղանակները որոնք ժԹ. դարուն պիտի դառնան ենթակայեցնող եւ ենթակայացնող կարգապահութիւնները:

Ընթերցողը սակայն նշմարեց, որ իմ առաջարկած թարգմանութեանս մէջ՝ բառ մը կայ զոր չթարգմանեցի կամ թարգմանեցի բացատրութեամբ մը միայն: Խօսքս «délissant» բառին մասին է: Առաջին անգամը չէ, որ կ'երեւի այդ բառը հատորին մէջ, քանի որ առաջին գլուխին մէջ, գիրքին ընդհանուր ծրագիրը եւ յատկագիծը բացատրելու ատեն, Ֆուկոյ արդէն իսկ գործածած էր գայն բազմաթիւ անգամներ, նիշդ է՝ առանց շեշտը դնելու «sujet délinquant» բառակապակցութեան վրայ: Հայաստանցի թարգմանիչը մեծ նիգ թափած է այդ բառին դէմ յանդիման պահելու համար գրեթէ միշտ նոյն համարժէքը: Հոս ալ՝ գուտ ընտրութեան հարց էր: Ինչպէս տեսանք մէջքերուած հատուածին մէջ, իր ընտրութիւնն եղած է՝ «իրաւագանց» ըսելու համար «délissant»: Այս ընտրութեան փորձաքարը կը գտնուի բանտային համակարգին նուիրուած վերջին բաժնին մէջ, որուն երկրորդ գլուխին վերնագիրն է «Illégalismes et délinquance»: Հոս յանկարծ կ'անդրադառնանք, որ «délissant» եւ «délinquance» բառերը ի միջի այլոց չէին գործածուեր Ֆուկոյին կողմէ, որպէս յանցագործ եւ յանցագործութիւն ըսելու ձեւերէն մէկը ուրիշներու կարգին, այլ սկիզբէն ունէին մասնագիտացած հանգամանք: Հարցը կը դրուի ուրեմն, թէ ինչպէս թարգմանուած են «délissant»ը եւ «délinquance»ը:

Ահաւսիկ այն հատուծը (Քր. էջ 254-255) ուր երեւան կ'եւլէ «délissant»ի եւ ուրեմն «délinquance»ի կեդրոնական բնոյթը: Մէջքերումս երկար պիտի ըլլայ, որովհետեւ ինծի այնպէս կը թուի որ հոս ունինք գիրքին շրջադարձային հատուածներէն մէկը:

Corrélativement le délinquant devient individu à connaître. Cette exigence de savoir ne s'est pas insérée, en première instance, dans l'acte judiciaire lui-même, pour mieux fonder la sentence et pour déterminer en vérité la mesure de la culpabilité. C'est comme condamné, et à titre de point d'application pour des mécanismes punitifs que l'infacteur s'est constitué comme objet de savoir possible.

Mais cela implique que l'appareil pénitentiaire, avec tout le programme technologique dont il s'accompagne, effectue une curieuse substitution: des mains de la justice, il reçoit bien un condamné; mais ce sur quoi il doit

s'appliquer, ce n'est pas l'infraction bien sûr, ni même exactement l'infacteur, mais un objet un peu différent, et défini par des variables qui au moins au départ n'étaient pas prises en compte dans la sentence, car elles n'étaient pertinentes que pour une technologie corrective. Ce personnage autre, que l'appareil pénitentiaire substitue à l'infacteur condamné, c'est le délinquant.

Le délinquant se distingue de l'infacteur par le fait que c'est moins son acte que sa vie qui est pertinente pour le caractériser... Derrière l'infacteur auquel l'enquête des faits peut attribuer la responsabilité d'un délit, se profile le caractère délinquant dont une investigation biographique montre la lente formation.

Զուգակցաբար յանցագործը կը դառնայ ճանաչելի անհատ: Գիտնալու այդ պահանջը ինքն իրեն տեղ մը չէ ապահոված յառաջագունէ դատական արարքէն ներս որպէսզի կարենայ աւելի լաւ հիմնաւորել դատավճիռը եւ ճշմարտապէս որոշադրել յանցաւորութեան չափը: Ոչ: Որպէս դատապարտեալ է, պատժական մեքենայութիւններու որպէս կիրարկման կէտ է, որ օրինագանցը դարձած է կարելի մակացութեան մը առարկան:

Բայց ասիկա կը նշանակէ, թէ բանտային սարիք, իրեն ընկերացող թեքնաբանական ամբողջ յայտագիրով, տարօրինակ փոխարինութիւն մը կը կատարէ. արդարադատութեան ձեռքէն կը ստանայ անշուշտ դատապարտեալ մը, բայց իր կիրարկման կէտը օրէնքի խախտումը չէ, բնական է, ոչ իսկ բուն իմաստով օրէնքը խախտողը, այլ ասոցմէ դոյզն չափով տարբերուող առարկայ մը, որ սահմանուած է դատավճիռին մէջ նկատի չառնուած փոփոխականներով: Ասոնք գոնէ առաջին ակնարկով նկատի չէին առնուած որովհետեւ նշանակալից էին միմիայն ուղղիչ թեքնաբանութեան մը համար: Այդ այլադէմ կերպարը, զոր պատուհասումի սարիքը կը տեղաւորէ դատապարտուած օրինախախտին փոխարէն՝ յանցագործն է:

Յանցագործը ինչո՞վ կը տարբերի օրէնքը խախտողէն: Այն բանով՝ որ զինք յատկանշողը իր արարքը չէ այնքան, որքան իր կեանքը...: Իրադարձութիւններու քննութիւնը կրնար իրաւամբ օրէնքը խախտողին վերագրել յանցանքի մը պատասխանատուութիւնը, բայց անոր ետին կ'ուրուագծուի յանցագործ բնաւորութիւնը, որուն դանդաղ կազմաւորումը ցոյց կը տրուի կենսագրական հետախուզութեամբ մը:

Եւ անաւասիկ Հայաստանեան Թարգմանութիւնը (էջ 324-325).

Սրան զուգահեռ յանցագործը ճանաչման հեթակայ անհատ է դառնում: Գիտելիքի այդ պահանջը դրսում է ոչ թէ առաջին ատեանում, հենց դատավարութեան ընթացքում՝ դատավճիռն աւելի լաւ հիմնաւորելու եւ յանցանքի չափը ճիշդ որոշելու համար: Իրաւագանցը հնարաւոր գիտելիքի առարկայ է դառնում որպէս դատապարտեալ, որի հանդէպ պէտք է կիրառուեն պատժական մեխանիզմներ:

Բայց դա ենթադրում է՝ որ բանտային ապարատը իր ողջ տեխնոլոգիական ծրագրով հանդերձ հետաքրքիր փոխարկում է կատարում. արդարադատության ձեռքից այն ստանում է դատապարտեալին: Բայց նրա գործունեության ասպարեզը, անշուշտ, օրինագանցութիւնը չէ եւ ոչ անգամ օրինականացն ինքը, այլ փոքր-ինչ տարբեր օրշեկտ՝ այնպիսի փոփոխականներով սահմանուող, որոնք գոնէ ամենասկզբում հաշուի չէին առնուել դատավճռում, քանի որ յարմար էին միայն ուղղիչ տեխնոլոգիայի համար: Եւ այդ միւս անձը, որով բանտային ապարատը փոխարինում է դատապարտուած իրաւախախտին, յանցագործն է:

Յանցագործը իրաւախախտից տարբերում է նրանով, որ նրան բնորոշելու համար կարելու է ոչ այնքան նրա արարքը, որքան նրա ապրած կեանքը: Իրաւախախտի ետեւում, որին փաստերի ֆնտուրեան հետեւանով կարող է յանցանքի պատասխանատուութիւնը վերագրել, կանգնած է յանցագործի կերպարը, որի դանդաղ ձեւաւորումը բացայայտում է կենսագրութեան ուսումնասիրութեան միջոցով:

Առաջին «infracteur»ը թարգմանուած է «իրաւագանց», մինչդեռ մինչեւ հիմա եւ ասկէ ետքն ալ, քաւական հետեւողականութեամբ՝ «իրաւախախտ» կ'ըսուէր որպէս «infracteur» չէգոք բառին համարժէքը, եւ «իրաւագանց»ը վերապահուած էր ծանրաբեռն ու որոշարկիչ «délinquant»ին համար: Նրկորդ պարբերութեան «infracteur»ը դարձած է «օրինագանց»: Իսկ երրորդ պարբերութեան մէջ, «infracteur»ը թարգմանուած է «իրաւախախտ»: Բայց տարօրինակ անուշադրութեան մը հետեւանով՝ «le caractère délinquant» բառերուն որպէս համարժէք կը կարդանք՝ «յանցագործի կերպարը», կարծէք՝ անգլերէն «character» բառը ըլլար: Ուրեմն երեք յաջորդական պարբերութիւններու մէջ՝ երեք տարբեր ձեւեր «infracteur»ը վերծանելու համար: Եւ անուշադրութեան սխալն ալ չի թոյլատրեր, որ ընթերցողը անդրադառնայ թէ հոս ըսուածը գրեթէ բառ առ բառ կը կրկնէ էջ 136ին (Ֆր. էջ 103) վրայ ըսուածը, գոր մէջբերած էինք ասկէ առաջ (եւ ուր կը խօսուէր «ներշատուկ նկարագիր»ին մասին որպէս «յանցագործ նկարագիր», ֆրանսերէն՝ son caractère intrinsèquement criminel):

Եւ սակայն այս ամբողջը՝ ոչինչ: Վերիվարոյ կը հասկցուի Ֆուֆոյին ըսածը, որ այստեղ՝ վերը ըսուածին կրկնութիւնն է միայն: Այո, բայց հարցը այն է, որ հոս է որ Ֆուֆոյ délinquant բառին կու տայ յանկարծ որոշադրիչ հանգամանք մը: Պատահական բառ մը չէ այլեւս: Դարձած է յղացք: Եւ քանի որ դարձած է յղացք, պէտք էր գայն թարգմանել հետեւողական կերպով բառով մը, որ այդ յղացքին կը պատկանի եւ միայն անոր: Զարմանալի ու խանգարիչ զուգադիպութեամբ մը, ճիշդ այստեղ՝ ուր յղացքը պիտի սահմանուէր, թարգմանիչը յանկարծ ու-

րիշ բառ մը կը գործածէ *délinquant*ին համար: Իր սովորական թարգմանութիւնը («իրաւագանց») մէկ քով կը ձգէ ու կ'ըսէ «յանցագործ» (որ անշուշտ լաւագոյն ընտրութիւնն է կամ պիտի ըլլար): Նոյնը կ'ընէ յաջորդ պարբերութեան սկիզբը (էջ 326) եւ նոյնը կրկին էջ 329: Եւ մինչ այդ սակայն, էջ 327ին արդէն իսկ, կը վերադառնայ «իրաւագանց» թարգմանութեան: Նոյն նախադասութեան մէջ (էջ 328), երկու բառերը կը գործածէ յաջորդաբար: Ահաւասիկ նախադասութիւնը. «*La technique pénitentiaire et l'homme délinquant sont en quelque sorte frères jumeaux. Ne pas croire que c'est la découverte du délinquant qui par une rationalité scientifique a appelé dans les vieilles prisons le raffinement des techniques pénitentiaires.*» (էջ 258-259), «Բանտային մեթոտները եւ յանցագործ մարդը ինչ-որ առումով երկուորեակ եղբայրներ են: Պէտք է կարծել, թէ գիտական բանականութեան կողմից իրաւագանցի յայտնաբերումն է հին բանտերում կեանքի կոչել բանտային հնարամիտ մեթոտները»: Հոս՝ ընթերցողը ո'չ մէկ միջոց ունի հասկնալու, թէ «յանցագործ» եւ «իրաւագանց» նոյն բառին թարգմանութիւններն են եւ ուրեմն՝ թէ նոյն յղացքի մասին է խօսել: Յաջորդ գլուխին մէջ (որ *délinquance*ին նուիրուած է ամբողջութեամբ), քանի մը բացառութիւններով՝ այլեւս միայն «իրաւագանց» բառն է, որ կը գործածուի ծայրէ ծայր «*délinquant*» ըսելու համար, եւ «յանցաւորութիւն» ըսելու համար՝ «*délinquance*» (տե՛ս մասնաւորաբար՝ էջ 360-363): Եւ այն ատեն, ինչպէ՞ս հասկնալ թէ իրաւագանցը յանցաւորութեան կը պատկանի եւ յանցաւորութիւնը՝ իրաւագանցին:

Յուսամ՝ այս կատարեալ անյարիւրութիւնը չ'արգիլեր որ հասկցուի Ֆուֆոյին ըսածը: Բանտային համակարգը եւ պատուհասումի ապարատը ունին որպէս կիրարկման կէտ՝ յանցագործ նկարագիրը որպէս այդ, որպէս «կենսագրական միաւոր», որպէս նախատրամադրութիւն, որպէս ընկերային շեղում, որպէս գիտութեան առարկայ: Յաջորդ գլուխին մէջ, Ֆուֆոյ կ'ըսէ մինչեւ իսկ որ այդ համակարգն ու այդ ապարատն են, որոնք կ'արտադրեն այդ յանցագործութիւնը, այսինքն՝ «*délinquance*»ը: Ու այս բոլորը ըսելէ ետք, աւելցնեմ որ Հայաստանեան հայերէնով՝ *délinquant* բառին լաւագոյն համարժեքը պիտի ըլլար հաւանաբար՝ «գողական», ու հետեւաբար՝ «գողականութիւն» ըսելու համար «*délinquance*»: Եւ քանի որ այդ գոյգը յղացական մակարդակի բարձրացումն է Ֆուֆոյին կողմէ, գողականն ու գողականութիւնն ալ նոյն՝ առիթով՝ կը ստանային փիլիսոփայական արժեւորում: Եզրակացնելով՝ ի՞նչ պէտք կար այդքան թափալալտելու անգործածական տեքմիկներն ու եզրերը, երբ ըսուածը միայն այն է, որ բանտային

համակարգին առարկան յանցանք գողծող անձը չէ, օրէնքը խախտողը չէ որպէս իրաւական անձնաւորութիւն եւ իր արարքներուն հեղինակը: Այլ՝ յանցագործութիւնը, ենթահողը, հոգեարանական ու ընկերային մակարդակի վրայ՝ ռիթմին տանող բնաշխարհին շրջածիրը:

3.3.7. Եւ աւարտելու համար՝ պիտի դառնամ հատուածի մը, ուր թարգմ.ը հանդիպած է շատ մեծ դժուարութիւններու: «Դիւրաքեֆ մարմիններ» գլուխին մէջ կան չորս ենթաբաժիններ՝ «Բաշխումներու արուեստը», «Գործունէութիւններուն վրայ հակակշիռը», «Աշկերտումներու կազմակերպութիւնը» եւ «Ուժերու համակցում»ը: Հոս կը սկսի մանրամասնութիւններու դանդաղ եւ ուշադիր փնտրութիւն մը, որուն նպատակն է՝ այս մարմիններուն ուղղուած «նոր փողափական կազմախօսութեան» նկարագրութիւնը: Հոս փնտրելիք հատուածը «աշկերտումներ»ուն վերաբերողն է: Յրանսերէն բառն է՝ «*genèses*»: Թարգմ.ը կ'ըսէ՝ «Սկզբնաձեւեր»: Եւ քանի որ դժուար է հասկնալը, թէ ինչո՞ւ հոս (ուր նիւթը մեծ մասամբ՝ մանկական ու պատանեկան աշկերտումներն են ու անոնց կապուած մանկավարժութիւնը) Ֆուկոյ «*genèses*» բառը կը գործածէ, ուրիշ թարգմանութիւն մըն ալ առաջարկուած է *genèse* բառին դէմ՝ «ծագում» եւ ուրեմն *génétiqve* (որպէս այդ իւրաքանչիւր *genèse*ին ածականը) կ'ըսուի ծագումնաբանական, իսկ քանի մը անգամ ալ՝ գենետիկ: Այս դժուարութեան հետեւանալով ալ հաւանաբար, էջ 214, «*la séquence génétique*» բառերը կը թարգմանուին միայն «յաջորդականութիւն» բառով (որ սխալ է ի միջի այլոց, քանի որ անգլերէնի մէջ *génif*, *séquence* չի նշանակեր յաջորդականութիւն, այլ՝ հատուած մը յաջորդական տարրերու մէջ, կտոր մը գոր կարելի է առանձնացնել): Ի՞նչ է ուրեմն *genèse*: Բացատրուած է էջ 162 (թարգմ. էջ 210): Ժամանակի մը ստեղծումն է, որպէս յառաջխաղացային, կուտակուող, ոգիին զարգացման համապատասխանող, նաեւ բաժանելի, ուր ամէն մէկ հատուած իր որոշակի տեղը ունի անհատի կամ մարդկութեան ընդհանուր պատմութեան մէջ: Ընթերցողը թող մտաբերէ Ժ. դարու Բարեշրջումի տեսաբանութիւնները, մարդկութեան ծագումին շուրջ վէճերը, որոշ պարտադիր փուլերէ անցնիլը, ֆաղափակութիւններուն գնահատուիլը այդ փուլերուն համաձայն: Նոյնը՝ անհատին համար: Ինչ որ այս ձեւով որպէս «*évolution*» կը հասկնուէր ընկերութիւններու եւ մարդկութեան պարագային, Ֆուկոյ «*genèse*» կը կոչէ անհատին պարագային: Տեսաբանութիւնը եւ կիրառումը հոս՝ ձեռք ձեռքի կ'ընթանան: Ո՛չ մէկ կորսուած ժամանակ, բոլորը նոյն չափանիշներով չափելի, աշկերտումներու կուտակում՝ հատուածներու, կոտորակներու բաժնուած ժամանակի մը մէջ, սկզբը-

ճակէտ մը (վայրենութեան վիճակները), յանգակէտ մը (փաղափակիրք մարդը): Այդ է *genèse*: «Կարողութիւններ»ու կամ «հմտութիւններ»ու կազմաւորման ժամանակն է: Դպրոցական ժամանակ մը: Մարդկութիւնը կը դաստիարակուի ինչպէս անհատը կը բարեշրջի այդ կազմաւորումին ընդմէջէն: Այս ամբողջ նկարագրութիւնը ամփոփելով, ես պիտի գործածէի «կազմաւորումներ» արտայայտութիւնը ըսելու համար «*genèses*» եւ «*génétiqes*»ը (որ ո՛չ մէկ կապ ունի անշուշտ կենսաբանական գենետիկին հետ) կը դառնար «կազմաւորական»:

4

Այսպէս ուրեմն թարգմանութեան մը բնութիւնը առիթը տուաւ քիչ մը մօտէն ունկնդրելու երկու հայերէններու տարբերութիւնը ու թերեւս ալ՝ աւելի լաւ հասկնալու Ֆուֆոյի յղացականութեան կազմութիւնը, իր յարուցած բազմաթիւ (ու յանափ անյաղթահարելի) դժուարութիւններուն ընդմէջէն: Առիթը տուաւ շեշտելու փիլիսոփայական թարգմանութեան մը պարագային՝ յղացական հանգոյցներուն կարեւորութիւնը:

Այս վերջին բաժինը յաւելուած մըն է միայն, որուն մէջ հաւաքեցի հայերէն եւ ֆրանսերէն տարբերակներուն միջեւ բաղդատութեանս արդիւնները: Մինչեւ հիմա մատնանշածներս թարգմանութեան առջեւ յարուցուած բացայայտ խոչընդոտներուն կը վերաբերէին: Հոս պիտի նշեմ հիմա շարք մը թարգմանութեան սխալներ, որոնք մտածողական, լեզուական կամ թարգմանական դժուարութիւններ չեն մատնեն, այլ պարզապէս՝ անուշադրութեան կամ արագ աշխատելու (եւ մանաւանդ՝ թարգմանութիւնը չվերանայելու) յոռի սովորութեան արդիւնք են: Երբեմն ալ՝ ֆրանսերէնի որոշ անգիտութիւն մը կը մատնեն: Ի հարկէ՝ հոս տրուածները ընտրութիւն մը կը կազմեն միայն, անցողակի ու գրեթէ սքաւառական:

Էջ 34-50¹⁰ *le savoir reconduit ... les effets de pouvoir* թարգմանուած է՝ «ուղղութիւն է տալիս», մինչդեռ պէտք է ըլլայ՝ «կ'երկարաճէ»: Էջ 35-51՝ *ascétiques* թարգմանուած է՝ «հակասանիտարական», պէտք է ըլլայ «հականերսիզ»: Էջ 57՝ իմ օրինակիս մէջ կը պակսին էջատակի երկու ծանօթութիւնները: Էջ 40-58՝ *la nature et l'efficace des preuves*, ապացոյցների բնոյթն ու յուսալիութիւնը (!), թերեւս՝ «արդիւնաւէ-

¹⁰ Հոս առաջին թիւը ֆրանսերէն բնագիրին կը յղէ, երկրորդը՝ հայերէն թարգմանութեան: Միակ թիւի մը պարագային՝ նշուածը հայերէնն է:

տուրքիներ»։ Անդ՝ fonction opératoire, գործառնոյթ, opératoire չէ թարգմանուած։ Էջ 63՝ «մի տեսակ միութեան մէջ են» պէտք է ըլլայ «մրցութեան»։ Էջ 51-71՝ «ճշմարտացիութեան» բառէն ետքը՝ «des actes de procédures et du discours du criminel» տողը մոռցուած է։ Էջ 52-73՝ par-dessus le crime qui a méprisé le souverain, «նչ այնքան յանցագործութիւնը, որքան...» (իսկ իշխանին արհամարհուած ըլլալը մէկ բով ձգուած է), պէտք է ըլլայ պարզապէս՝ «Իշխանը արհամարհող ռնիւրէն վեր»։ Էջ 53-73՝ Que la représentation de la peine l'emporte sur l'intérêt du crime, պէտք է ըլլայ ո՛չ թէ «հետաքրքրութիւն», այլ «շահ» (ինչպէս ցոյց կու տայ Իտէրոկներուն գացող յղումը (նոյն սխալը կը վերադառնայ աւելի ուշ)։ Էջ 54-75՝ «փրկելու համար»էն ետք՝ ou un élan de rage pour les mettre immédiatement à mort մոռցուած է։ Էջ 57-79՝ le souverain a commis à ces tribunaux le soin d'exercer son pouvoir, il ne l'a pas aliéné, թարգմանուած է՝ «բայց այն չէ օտարել», պէտք է ըլլայ՝ «բայց անկէ չէ հրաժարած»։ Եւ ասկէ անմիջապէս ետքը, pour la laisser s'appesantir, «այն աւելի ծանրացնել» պէտք է ըլլայ «ձգել որ ան կիրարկուի»։ Էջ 70-95՝ «գերեզմանները խնամուել»էն ետք մէկ տող մոռցուած է՝ On en a vu passer presque entièrement du côté du héros positif։ Զիշդ ետքը՝ gloire et abomination, պէտք է ըլլայ «ահ» կամ նման բառ մը, ոչ թէ «արգահատանք»։ Էջ 80-107՝ de corps et de forces դարձեր է՝ «խաւերի ուժերի»։ Էջ 85-114՝ maltraités, «հալածուած» թէ «քիրտ վերաբերմունքի» արծաւացող», իսկ enrôlement forcé, «պարտադիւր» գորահաւաք թէ «բռնի» գորահաւաք։ Էջ 115՝ valorisation spontanée, «անկեղծ հաւանութիւն», թէ «ինքնաբերական արժեւորում»։ Էջ 86-116՝ 17րդ պէտք է ըլլայ 18րդ, եւ «աւելի էին տառապում, քան կալուածատէրերի պահանջներին» պէտք է ըլլայ՝ «քան առեւտր...»։ Էջ 92-123՝ «բացարձակ իրաւունք չունենայ»էն ետք՝ «Comment ne demanderait-elle pas sa suppression pure et simple?» տողը մոռցուած։ Էջ 97-130՝ châtiment capital, ոչ թէ «պատժի առաւելագոյն չափը», այլ՝ մահապատժ (capital հոս կ'ենթադրեմ՝ «գլուխ»ին կը վերաբերի¹¹)։ Էջ 101-134՝ selon le statut de l'infacteur, «օրինախախտի կարգավիճակին համաձայն» պիտի ըլլայ եւ ոչ թէ «... կարգավիճակներին դէպքում» (!)։ Էջ 143էն մինչեւ 146՝ intérêts թարգմանուած է՝ «հետաքրքրութիւն», մինչդեռ պէտք է ըլլայ «շահ» կամ «շահագրգռութիւն»։ Էջ 147՝ «օգուտը պէտք է

¹¹ Բայց Վարդան Մարտեոսեան կը յիշեցնէ ինծի, թէ Սովետական քրեական օրէնքին մէջ «պատժի առաւելագոյն չափ» կը նշանակէ «մահապատժ»։ 1937ի Հայաստանի մաքրագործութեան դատաւորները «ՊԱԶ» կը վնդռէին։

տեսնի» են ետք տող մը պակաս է: Էջ 114-151՝ *le crime ne pourra plus paraître que comme un malheur*, «չպիտի ընկալուի որպէս դժբախտութիւն», պէտք է ըլլայ՝ «պիտի ընկալուի միայն որպէս դժբախտութիւն»: Էջ 118-156՝ *moins somptuaire*, «նուազ ծախսալից» եւ ոչ թէ «պակաս հաշուենկատ»: Էջ 130-171՝ *correction individualisante*, «անհատականացնող ուղղում», ոչ թէ «անհատական»: Էջ 132-174՝ «վարկաբեկել ռեֆորմի ողջ ստրատեգիան» բառերէն ետքը՝ տող մը մոռցուած: Նաեւ պէտք է ըսել որ «c'est toute la stratégie de la réforme qui risque d'être compromise» նախադասութեան մէջ «վարկաբեկել»-ու խօսք չկայ: Պարզապէս՝ ռեֆորմը ձախողելու վտանգին մատնուած է: Էջ 133-175՝ «յստակ իշխանութեան կազմաւորում» են ետք՝ կրկին տող մը մոռցուած է: Էջ 142-185՝ *que je m'étais flatté de découvrir*, կը կարծէի որ պիտի յայտնաբերէի եւ ոչ թէ «ինչպէս ինձ թոյլ եմ տալիս յուսալ յայտնաբերել եմ»: Էջ 142-186՝ «բայց քաջ յայտնի է» են ետքը տող մը մոռցուած է: Էջ 144-187՝ «ձեռնափոխուած քարածխահանքում», մինչդեռ *dans la vallée de la Charbonnière* մէջ՝ *Charbonnière* ձորի մը յատուկ անունն է: Էջ 145-189՝ *en décomposant la confusion de l'illégalité et du mal* եղեր է «միմիանցից տարանջատելով անօրինականութիւնը եւ հիւանդութիւնը», մինչդեռ ինծի այնպէս կը թուի թէ երկուքը միասին խառնիճաղանն մը կը կազմեն, որուն մէջ բաժանումներ պէտք է յառաջացնել: Էջ 151-196՝ *la taxinomie naturelle se situe sur l'axe qui va du caractère à la catégorie* թարգմանուած է «բնական կարգաբաշխութիւնը գնում է դէպի կարգը», որ հասկնալի չէ. պէտք է ըլլայ «...գետնադրուած է նկարագիրէն ստորոգութիւն գացող առանցքին վրայ»: Էջ 152-197՝ «fit procéder à des chronométrages de tir» եղեր է «սկսեց կիրառել կրակոցների միջոցով ժամանակաչափում», ինչ որ դժուար երեւակայելի է. կ'ենթադրեմ, որ չափուածը կրակոցներու (կամ կրակոցներու միջեւ) տեւողութիւնն է: Էջ 153-199՝ «c'est plus qu'un rythme ... obligatoire» դարձեր է՝ «այլ աւելի շուտ... պարտադիր ուժով»: Էջ 160՝ *Cahiers de doléances* թարգմանուած է «պատգամագիր»: Փրանսական յեղափոխութենէն ճիշդ առաջ, այդ «թուղթ»-երը կամ «տոմարներ»-ը մեծ ազդեցութիւն ունեցած են որպէս ընդհանուր դժգոհութեան մը արտայայտման միջոց: Հայերէնը, որքան որ գիտեմ, յատուկ ձեւ մը ունի նոյն տեսակի երեւոյթ մը նշելու համար, որ է՝ «համախօսական թուղթ»:

Ասկէ անդին՝ կորովս նուազեր է ու սրբագրութեան առաջարկներս դարձեր են աւելի ցանցաւ:

էջ 187-241՝ «au niveau de ce qui rend possible un savoir», «գիտելիքի շնորհիւ ստեղծուած հնարաւորութեան մակարդակում», մինչդեռ Ֆուլոյին ըսածն է՝ «իմացութիւնը հնարաւոր դարձնողի մակարդակին»: Էջ 189-243՝ «L'examen intervertit l'économie de la visibilité dans l'exercice du pouvoir», «Քննութիւնը տեսանելիութեան համակարգը շրջափոխում է իշխանութեան վարոյթի», որ պարզապէս սխալ է: Թարգմ.ին ըսածը պիտի ենթադրէր «en» եւ ոչ թէ «dans»: Ըսուածը այն է թէ իշխանութեան գործադրութեան մէջ՝ տեսանելիութեան տնտեսութիւնը շրջափոխուած է: Էջ 247՝ «բժշկական լաւ "կարգապահութեան" (բառին երկու իմաստով) հիմնական պայմանների բուում...»: Հոս թարգմանութեան սխալ չկայ: Սակայն հարցը այն է, որ հայերէն «կարգապահութիւն» մէկ իմաստ ունի միայն (բացի իր ֆուլոյական իմաստէն անշուշտ): Մինչդեռ ֆրանսերէն՝ կը նշանակէ նաեւ «կրթանք», «գիտութիւն»: Էջատակի ծանօթագրութիւն մը անհրաժեշտ էր, կամ քանի մը բառով բացատրութիւն մը: Պէտք ունինք մտածող թարգմանիչներու: Էջ 193-248՝ տող մը պակաս, «համեստ պատասխան»էն ետք: Էջ 194-250՝ «աւելի մեծ անհատականացման են ձգտում», «tendent à être plus individualisés», երբ իրականութեան մէջ՝ ձգտում չկայ, այլ ընթացք մը (հետզհետէ աւելի անհատականացած են): Այս սխալը գիրքին մէկ ծայրէն միւսը կը կրկնուի: Էջ 217-277՝ «l'organisation de l'appareil policier au XVIIIe siècle sanctionne une généralisation des disciplines qui atteint aux dimensions de l'Etat», թարգմանուած է «ոստիկանական ապարատի կազմակերպութիւնը... որոշում է կայացնում»: Sanction բառին բազմակի իմաստը կայ հոս եւ անկէ յարուցուած դժուարութիւնը: Ամէն պարագայի՝ որոշումի հարց չէ: Կարգապահութիւնները կ'ընդհանրանան ընդատակեայ կերպով եւ տեղ մը կը հասնին ու կը յայտնուին, կը գրաւեն յառաջաբեմը, կը թարգմանուին տեսանելի ապարատի մը մէջ: Արդիւնքի մը հասցնելու, բացայայտ դարձնելու հարցն է: Էջ 228-292՝ «la technique disciplinaire... a envahi... une justice pénale qui est encore, dans son principe, inquisitoire», «կարգապահական մեթոտը... ներխուժեց քրեական արդարատութեան մէջ, որն այդ ժամանակ դեռ սկզբունքօրէն ինկվիզիտորական բնոյթ ունէր», մինչդեռ հոս Ֆուլոյին ըսածը կարծեմ՝ ներկային կը վերաբերի, ոչ թէ «այդ ժամանակ», այլ՝ «այսօր»: Էջ 234-298՝ «իրաւաբանական յստակութիւնը»էն ետք՝ քանի մը բառ մոռցուած: Էջ 286-362՝ «tous ceux qui... sont légalement présumés devoir attenter de nouveau au repos de la société», «բոլոր նրանց համար, ովքեր... ըստ հաստատուած փաստերի նորից են սպառնում խանգարել հասարակական անդորրը», մինչդեռ ընդհակառակը՝ կ'ենթադրուի որ պիտի խանգարեն, օրինա-

կա՛ն ենթադրութեամբ մը (հեգնանք կայ հոս): Նոյն էջին վրայ «յայտնի գործակալների»-էն ետքը տող մը մոռցուած է: Նոյնպէս չորս տող ետքը (էջ 363), «երդուեալների դատարանների»-էն ետք: Էջ 288-366՝ «փրկագինով ազատ արձակուած կամ գնուած նախկին տա- ժանապարտը» հոն ուր ֆրանսերէն ունի՝ «un ancien bagnard racheté ou acheté»: Փրկագինի հարց չկայ հոս, «racheté» կը նշանակէ պարգապէս «իր մեղքերը ֆաւած», իսկ «acheté» կը նշանակէ «ծախուած»: Բա- ռախաղ մըն է եղածը: Էջ 290-367՝ «symétrie»-ն դարձեր է «չափա- գանցութիւն»: Եւ նոյն էջին վրայ քիչ մը վարը՝ մինչեւ այսօր տակա- լին ֆաղֆեհութիւնը չէ կշտացած մտախօսութեան վերածուած սպո- րինութեան հանդիսադրումէն:

5

Ժամանակը եկաւ հակիրճ եզրակացութիւն մը առաջարկելու: Հոս ֆննուած թարգմանութիւնը առաջինն է իր տեսակին մէջ ու միայն այդ պատճառը բաւ էր որ արժանանայ մեր գնահատանքին, շնորհա- կալութեան եւ լման ուշադրութեան: Բաական սպառնիչ աշխատանք մը կատարելէ ետք (որուն արդիւնքները տրուած են հոս վերը), ձեռք առի նոյն գիրքին անգլերէն թարգմանութիւնը (լոյս տեսած 1977ին Discipline and Punishment վերնագիրով, Ֆուլքոյի կենդանութեան շրջանին եւ իր հսկողութեան տակ կատարուած), նայելու համար թէ արդեօք նոյն տեսակի հարցեր կը յարուցուէ՞ն ամերիկացի թարգմանիչին առջեւ: Եւ սկսայ կարդալ աներեւակայելիօրէն սահուն թարգմանութիւն մը, ուր ամէն ինչ կարծէ՛ք՝ կ'ընթանայ բնականօրէն, ուր բոլոր բառերը իրենց տեղն են, ուր երեւութապէս ամենապարզ լեզուն գործածուած է, առնուազն երբ ըսուածները պարզ կ'երեւին (այս մէկը, ինչպէս ըսի, Ֆուլքոյի ոճին մեծ յատկանիշն է. յղացականութիւն մը ստեղծել առանց բռնագրօսիկ խաղեր խաղալու լեզուին վրայ): Անշուշտ ան- գլերէնի այս կարգի բառապաշարը ամբողջութեամբ սերած է ֆրան- սերէնէն դարերու ընթացքին ու ոչ մէկ դժուարութեան պիտի հանդի- պէր թարգմանիչը, տալու համար *infracteur* (*offendant*), *délinquant* (*delinquent*), կամ բաշխումներու արուեստը, գործունէութեան վրայ հսկակշիռը, կազմաւորումներու եւ աշխրտումներու կազմակերպու- քիւնը, ուժերու համակցումը, բնականօրէն դատավիճակը, ապօրի- նութիւնները, ֆրէական, գողական կամ յանցագործ ենթական, բան- տայինն ու գնտանայինը: Բառերը բոլորը նոյնն են: Եւ սկսայ երազել հայերէն լեզուով թարգմանական արուեստի այնպիսի յառաջխաղաց- քի մը, որուն հետեւանքով՝ նոյնքան բնականօրէն կազմուէին յղացք- ները, ու թարգմանութիւնը կարդացուէր սահուն կերպով, առանց

ամէն քայլափոխի՝ ցից խոչընդոտներու ու անսովոր տեքնիկներու, առանց անպէտ հնարանքներու, չգոյ եզրերու, առանց վարանեցնող ու զլխապտոյտ պատճառող եզրաքանական բազմապատկութիւններու: Օրէնքը խախտողը հոն՝ ըլլար պարզապէս օրէնքը խախտող եւ իր ըրածը ուրիշ ոչինչ՝ բայց օրէնքի խախտում: Գողականը ըլլար գողական ու քրեականութիւնը՝ քրեականութիւն: Հայերէն բառերը արժեւորուէին ինչպէս որ կան եւ ոչ թէ ինչպէս որ պէտք է ըլլային եթէ...: Հոն տիրէր լեզուի գիտութիւն մը, մտածումի նրբութիւն մը, ու մաճաւանդ՝ եղածը լաւագոյն կերպով օգտագործելու կարողութիւն մը: Նաեւ՝ յղացականութեան հանդէպ վարժ, կիրթ, փորձուած զգայնութիւն մը, ըմտանութիւն մը: Նաեւ՝ թարգմանուած լեզուի նրբութիւններուն գիտակցութիւնը:

Երազ մըն է: Թարգմանելու համար, պէտք է թարգմանած ըլլալ: Իսկ արդիական հայերէնը երբեւիցէ թարգմանած է արդեօք: Արեւմտահայերէնը ութսուն տարիէ ի վեր՝ ամբողջովին դադրած է թարգմանելէ: Կշտացած ենք երրորդ կարգի վէպերու թերթօնային թարգմանութիւններէն: Լիուլի վայելած ենք զանոնք ութսուն տարիէ ի վեր: Իսկ արեւելահայերէնի պարագան շատ կը տարբերի՝ արդեօք նախորդէն: Հարցումը կը դնեմ ու կ'անցնիմ: Այո, պէտք է թարգմանած ըլլալ: Լեզուն թարգմանութեան բովէն անցուցած ըլլալ: Պէտք է կարծել, որ Փրանսերէնի պէս լեզու մը գերծ է այդ ստիպողութենէն: Յիսուն տարիի՝ պէտք ունեցաւ ան (1930էն սկսեալ մօտաւորապէս) ընթեռնելի կերպով թարգմանելու համար գերման փիլիսոփաները: Պէտք ունեցաւ դասաւանդումի, մեկնաբանական ու մեկնագիտական աշխատանքի, բացատրողական սեմինարներու, ուսումնասիրողներու, եւ ասիկա՝ տասնամեակներ շարունակ, որպէսզի բառերը իրենց տեղը գան բնականօրէն, եւ որպէսզի լեզուն վարժուի, թեքի, իր հարստութիւններն ու հնարաւորութիւնները երեւան բերէ, յղացական նկունութիւն մը ստանայ եւ անդրադառնայ թարգմանական (փիլիսոփայական թարգմանութեան) քանի մը տարրական օրէնքներուն: Անպէտ բառեր չստեղծել, գոհանալ եղածով, առօրեականը յղացականացնել, կատարեալ միատարրութիւն ապահովել, սահուն նախադասութիւններով աշխատիլ, բացատրողական լուծումներու դիմել երբ որ հարկ է: Եւ... վերանայիլ, վերաշարադրել, երբեք չապաւինիլ սեփական ուժերուն, որոնք կրնան միշտ խաբուսիկ ըլլալ եւ առաջնորդել խառնինաղանձի ու լեզուական աղէտներու: